

Sosyal & Beşerî Bilimler

Alanında Akademik Çalışmalar

Cilt 2

EDİTÖRLER

Dr. Sema SAĞLIK
Dr. Uğur İNAN

gece kitaplığı

İmtiyaz Sahibi / Publisher • Yaşar Hız
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel
Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı
Editörler / Edıtors • Dr. Sema SAĞLIK
Dr. Uğur İNAN
Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2023
ISBN • 978-625-430-846-8

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The r ight to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak Ümit Apt. No: 22/A Çankaya / Ankara / TR
Telefon / Phone: +90 312 384 80 40
web: www.gecekitapligi.com
e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

Sosyal & Beşerî Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar - 2

Haziran 2023

Editörler

Dr. Sema SAĞLIK
Dr. Uğur İNAN

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

BİR İLETİŞİM VE HEGEMONYA STRATEJİSİ OLARAK MEKÂN POLİTİKASI: KIZILAY VE TAKSİM MEYDANI ÖRNEĞİ

Onur ÖZTÜRK 1

BÖLÜM 2

ÇEVRE VE TURİZM

Serdar CEYLAN, İhsan BULUT 15

BÖLÜM 3

FARKLI YERLEŞİM YERLERİNDE YAŞAYAN FARKLI YAŞ GRUBUNDAKİ AKADEMİK PERSONELİN İŞ DOYUMU VE TÜKENMİŞLİK DURUMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Meryem SALMAN.....47

BÖLÜM 4

HALİD HALİFE'NİN EL-MEVTU AMELUN ŞAKKUN ADLI ROMANI

Ercan BARAN, Âdem DOĞAN.....69

BÖLÜM 5

ÜÇ İHTİLAL ÇOCUĞU VE EDİRNE'NİN KÖPRÜLERİ ÖYKÜLERİ ODAĞINDA KADININ TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Hünkâr KARACA YALÇIN.....87

BÖLÜM 6

"YAKIN DOĞU" COĞRAFYASINDA MİSYONER AİLELERE BİR BAKIŞ: 1863-1939

Ali ERKEN 103

BÖLÜM 7

TÂHİR BİN CELLÛN'DAN IRKÇILIK ÜZERİNE (KIZIMA IRKÇILIĞI ANLATIYORUM)

***Ercan BARAN, Âdem DOĞAN*.....117**

BÖLÜM 8

SURİYELİ SIĞINMACILARIN ENTEGRASYONUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

***Selda GEYİK YILDIRIM*.....129**

BÖLÜM 9

GASTRONOMİNİN SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

***Ayşe Maral PEKTAŞ, Mesut Murat ADABALI*.....149**

BÖLÜM 10

ATASÖZLERİNDE EBEVEYNLİĞİN TEMSİLİ ÜZERİNE İLETİŞİMSEL BİR DEĞERLENDİRME

***Yelda Özlem KÖLGELİER*.....173**

BÖLÜM 11

GİYİLEBİLİR TEKNOLOJİLER VE KULLANIM ALANLARI

***Erhan İÇÖZ, Sevda İÇÖZ*.....203**

BÖLÜM 12

NİŞ PAZARLAMA KAPSAMINDA EDEBİYAT TURİZMİNİN DESTİNASYON TANITIMINDAKİ YERİ

***Emine ÇALLAK, Melek Ece ÖNCÜER*.....217**

BÖLÜM 13

SERAMİK MALZEMELERDE ARKEOMETRİ

***Zeynep ATASAYAR, Özden ORMANCI*.....233**

BÖLÜM 2

ÇEVRE VE TURİZM

Serdar CEYLAN[1], İhsan BULUT[2]

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü. serdar_ceylan_51@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9599-5586

2 Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya. ihsanbulut@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002-4873-3479

Giriş

İnsanın biyolojik evrimsel süreci, milyonlarca yıl geriye götürülse de yerleşik yaşam günümüzden yaklaşık 10-12 bin yıl kadar geriden tarihlendirilmektedir. Avcı-toplayıcı olan ilkel toplumlardan sonra ortaya çıkan geleneksel tarım toplumları, bu yerleşik yaşamda doğal çevreyi yapay bir çevreye dönüştürmüşlerdir. Bu dönemde, bataklıkların kurutulması ve ormanların tarıma açılması ile doğa, tarım toplumları tarafından sömürülmeye başlanmıştır. Ancak Endüstri Devrimi ile birlikte makine çağını başlatan modern sanayi toplumu, tarım toplumlarına göre, doğa üzerinde daha fazla hâkimiyet kurarak doğanın sömürüsünde zirve yapmışlardır. Endüstri döneminde, modern bireyin ve ekonomik kalkınmanın doğadan üstün görülmesi, doğanın hızlı bir şekilde kullanımını ve sömürülmesini beraberinde getirmiştir. Başka bir ifadeyle, tarım toplumlarında doğanın sömürüsü ve çevresel bozulmalar sınırlı ve yerel ölçüde görülürken, Endüstri Devrimi'nin bilimsel ve teknolojik üstünlüğü ile birlikte, üzerinde yaşadığımız yeryüzünde ve doğal ortamda bölgesel ve küresel ölçekte dramatik değişimler yaşanmaya başlamıştır. Geleneksel tarım toplumundaki insan ve hayvan gücünün yerini endüstri toplumunda makine gücünün alması, doğal çevrenin hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Ayrıca endüstrileşme ile birlikte fosil yakıtların enerji üretiminde, endüstride, ulaşımda ve konutlarda yoğun bir şekilde tüketilmesi ise hava kirliliği, sera etkisi, asit yağmurları ve küresel ısınma gibi doğal çevrenin hızla kirlenmesini ve bozulmasını beraberinde getirmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, dünyanın yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarını hızla tüketerek hızlı bir ekonomik büyüme ve kalkınma çabası içerisinde olmakta; ancak bu durum, birçok sektörün çevreye zarar vermesine neden olmaktadır. Tarım, ormancılık, balıkçılık, sanayi, madencilik, enerji, inşaat, ulaşım ve turizm sektörleri çevreyi doğal bir kaynak olarak kullanarak hızla tüketmekte; bunun doğaya çevresel çıktısı ise toprağın, suyun ve havanın kirlenmesi ile gürültü ve görünüm kirliliği şeklinde olmaktadır. Kalkınma uğruna çevresel etkiler göz ardı edilmekte, çevresel bir bedel ödenerek ve gelecek nesillerin çevre hakkı şimdiden gasp edilerek ekonomik bir büyüme hedeflenmektedir. Bu bağlamdan bakıldığında çevre sorunları 19. yüzyılın sonlarında dünyada fark edilse de 20. yüzyılın ikinci yarısından (1970'lerden) itibaren dünyada küresel çevre sorunlarına karşı artan bir ilgi olmuştur. Nitekim 1970'lerde bölgesel ve hükümetler arası çevresel anlaşmalar ve çevre konusunda alınan yeni yasal[1] düzenlemeler hayatın sosyal, kültürel ve ekonomik yönünü etkilemiştir. Yapılan uluslararası çevre toplantıları, çevre sorunlarının 20. yüzyılda küresel bir sorun olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, 1970'lerde post-endüstriyel toplumlar, endüstri toplumunun çevresel etki ve izlerini ortadan kaldırmak ve doğaya daha az zarar vererek

1 Dünya ve Türkiye'de çevre korumaya yönelik yasal düzenlemelerin kronolojisi için bkz. Gürpınar, 1998: 236-245.

çevresel bir hassasiyet ile ekonomik sektörlerin faaliyetlerini göstermesini amaçlamıştır. İnsanların kar elde etmek için doğayı sömüremeyeceği, doğal kaynaklarının sınırsız olmadığı görüşü, post-endüstriyel dönemde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, 18. yüzyıldan 1970'lere kadar ekonomik büyüme ve kalkınmada çevresel hassasiyetler göz ardı edilerek ilerlemiş, 1970'lerden itibaren post-endüstriyel dönemde sürdürülebilirlik anlayışı ile çevrenin de dikkate alınarak sürdürülebilir büyümenin ve sürdürülebilir kalkınmanın hedeflenmesi gerektiği ortaya koyulmuştur.

Turizm olayı, doğal ya da kültürel çekicilikleri ile öne çıkan bir mekânda (destinasyonda) gerçekleşmektedir. Dağlar (trekinkg, kış turizmi, yayla turizmi vb.), akarsular (rafting), göller (su sporları vb.), denizler (kıyı turizmi), çöller (çöl safarisi, jip safari, deve turları vb.), ormanlar (wellness turizmi, kamp-karavan turizmi vb.), mağaralar, kaplıca ve içmeceler (sağlık turizmi) turizmde yararlanılan başlıca doğal kaynaklardır. Ayrıca bir coğrafi bölgenin sahip olmuş olduğu tarihi ve kültürel miras değerleri (yeraltı şehri, ören yeri, arkeolojik alanlar, kale, kilise, cami, bedesten, çeşme, konak vb.) turizmde pazarlanan kültürel çekiciliklerdir. Turistin çıkış bölgesinden destinasyona varış sürecine kadar havayolu, demiryolu, karayolu ve denizyolunu kullanması, turistik amaçlı mekânsal hareketliliğin çevreyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Günümüzün küresel dünyasında, ulaşım ve iletişim (haberleşme) alanında yaşanan teknolojik ilerlemeler, insanların mekânsal hareketliliğini artırmıştır. Yıl içerisinde birden fazla mekânı tüketmek, insanlarda bir alışkanlığa dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle, günümüzün küreselleşen dünyasında insanların serbest zamanlarındaki mekânsal hareketliliği her geçen gün artmaktadır. Özellikle günümüzün dijital dünyasında sosyal medya üzerinden gezilen görülen yerlerin pazarlanabilmesi, insanları daha çok seyahate itmektedir. Ayrıca sosyal medya üzerinden turizm acentelerinin reklamları ile destinasyonların tanıtılması ve pazarlanması (tur reklamları) insanları seyahate çıkmaya ve turizme katılmaya daha çok motive etmektedir. Günümüzde uluslararası turizme katılan kişi sayısının milyarlar ile ifade edilmesi, iç turizme katılan kişi sayısının ülke içinde milyonları bulması, ziyaretçilerin doğa üzerinde birtakım olumsuz etkiler bırakmasını da kaçınılmaz kılmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın amacı turizm sektörünün çevre üzerindeki etkilerini anlamaya çalışmaktır. Araştırmada cevap aranan sorular şu şekildedir: Turizm endüstrisi ile çevre arasında nasıl bir ilişki vardır? Turizm, çevreyi ne yönde (nasıl) etkilemektedir? Turizmden kaynaklana çevresel sorunlar nelerdir?

Çevre ve Çevre Kirliliği

Çevre, organizmayı kapsayan cansız ve canlı durum ve etkenlerin karışımı; toplumu etkileyen dış koşul ve durumların toplamı; organizmanın yaşam ve gelişimini etkileyen dış durum ve etmenlerin tamamıdır (Sümer,

1970; Uluğ, 2016: 93). Çevre, canlıların içinde yaşadığı, hayati bağlarla bağlı oldukları, çeşitli şekillerde etkilendikleri ve etkiledikleri bir ortamdır. Çevre, bir canlının biyolojik, ekonomik, kültürel ve sosyal faaliyetlerini sürdürdüğü; yaşamın temel koşulu olan üreme, beslenme ve barınma ihtiyacının karşıladığı yerdir (Yıldız vd., 2009: 14). Çevre; belirli bir dönemde doğrudan ya da dolalı olarak kişiyi etkileyen, kişinin maddi ve manevi gelişimini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik ve sosyal etkenlerin tamamıdır (Ansiklopedik Çevre Sözlüğü, 2001: 100). Çevre; insanların gündelik yaşamında ve cansız nesneler üzerinde kısa ya da uzun bir dönemde doğrudan ya da dolaylı bir etkide bulunabilmekte; doğadaki canlı ve cansız varlıkları belirli bir zamanda fiziksel, biyolojik kimyasal, ekonomik ve toplumsal olarak etkileyebilmektedir (Keleş ve Hamamcı, 2002: 28). Çevre; doğal ortamdaki tüm canlıları kuşatan maddeler, olaylar ve eylemler tamamı ya da canlıların yaşamsal bağlarla bağlı oldukları, etkilendikleri ve etkiledikleri bir mekân birimidir. Çevre, toprak, su, hava, hayvan ve bitki türleri ile doğal ve tarihi zenginliklerin bütünüdür (Ökmen, 2003: 37; Bozkurt, 2012: 5). Su, toprak, hava ve gıdaların insan sağlığına zarar verecek miktarda kirlenmesine ya da doğal ortama zarar verecek oranda kötüleşmesine neden olan çevre kirliliği ise, insanların beşeri ve ekonomik faaliyetlerinin doğayı olumsuz etkilemesiyle belirmektedir. Bu durum, çevrenin doğal yapısının bozularak kötüleşmesine ve değişmesine neden olmakta ve doğal ortamdaki canlıların bu durumdan olumsuz etkilenmesine sebebiyet vermektedir (Pierce vd., 1998: 1; Bozkurt, 2012: 8). Çevre sorunlarının toprak, su ve havada zararlı etkilerin oluşmasıyla meydana gelen ve bu etkilerin canlıların yaşamını olumsuz bir şekilde etkileyen tüm süreçleri, çevre kirliliği olarak adlandırılmaktadır. Çevre kirliliği; toprak, su ve hava içerisine yoğun bir oranda karışan bütün zararlı maddelerin insan, hayvan ve bitki gibi canlıları tehdit etmesi ve cansız varlıkların niteliğini değiştirmesi olayıdır. Bu durum nedeniyle canlı ve cansız varlıların fiziksel, biyolojik ve kimyasal yapısının değişmesine ve doğal dengenin bozulmasına neden olmaktadır (Yıldız, 2009: 103-104).

Çevre, 18. yüzyılda sanayileşmeyle başlayan süreçte, doğal kaynakların hızla sömürülmesi sonucu yıpratılmıştır. İnsanların beşeri ve ekonomik eylemleriyle artan ve hayatı olumsuz yönde etkileyen çevresel bozulma, yüzyılın en önemli problemleri arasında çevre sorunlarının yer almasına neden olmuştur. Dar ölçekte toprak, su, hava ve gürültü kirliliği olarak tanımlanan çevre sorunları; aslında günümüzde ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal boyutlarıyla yeni bir nitelik kazanmıştır (Ökmen, 2003: 37). Artan dünya nüfusu, sanayileşme, kentleşme ve turizm nedeniyle çevre sorunları gün geçtikçe büyüyen bir sorun yumağına dönmektedir. Dünyada yaşanan çevre sorunlarını günümüzde uzun bir liste halinde sıralamak mümkün hale gelmiştir. Ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma

kaynaklı iklim değişikliği[2], buzulların erimesi, asit yağmurları, aşırı nüfus artışı, biyolojik çeşitliliğin kaybolması, ormanların azalması ve sulak alanların ortadan kaldırılması, çölleşme, erozyon, sel ve taşkınlar, deniz kirliliği, göl ve akarsu kirliliği, yeraltı sularının kirlenmesi çevre sorunlarından dikkat çekenlerdir. Ayrıca kıyılarda görülen yoğun yapılaşma, kıyıların doldurulması, aşırı balık avlama, miktarı her geçen gün artan her türlü (tıbbi, endüstriyel, kimyasal, hafriyat vb.) atıklar, kimyasal gübreler ve kimyasal zirai ilaçlar, çarpık kentleşme, yenilenemeyen kaynakların hızla azalması ve nükleer sızıntılar da çevresel sorunlar içerisinde yer almaktadır (Bozkurt, 2012: 5-6). Farklı disiplinlerdeki bilim insanlarına göre, dünya gezegeni hızlı bir şekilde ölüme doğru ilerlemektedir. 1980'lerden günümüze doğru bu hususla ilgili bazı tespitler şu şekildedir: Orman tahribatları (yangın, ağaç kesimi, asit yağmurları)150-200 milyon hektara varmış; su ve rüzgâr kaynaklı toprak erozyonları 400-450 milyar tona yükselmiş, toprakların çölleşmesi 100-120 milyon hektara çıkmış, ozon tabakasındaki delik 4-4,5 milyon km^2'ye (Avrupa yüzölçümünün yarısına) ulaşmıştır (Gündüz, 2004: v). Bu tür çevresel problemler, hükümetler arası ve ulusal ölçüde çevresel politikaların oluşmasına neden olmuştur. Başka bir deyişle, yaşanan çevresel sorunlar; sanayi, turizm, ulaşım ve tarım gibi sektörlere çevre politiğiyle bakılmasına neden olmuştur. Yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir turizm, ekoturizm ve yeşil turizm bu bakış açılarından bazıları olmuştur.

Çevreye Politik Bakış

Çevresel bozulma, insanın yeryüzüne çıkmasından 18. yüzyılda yaşanan sanayileşme sürecine kadar önemli boyutlara ulaşmamıştır. Ancak sanayileşmeyle birlikte doğal kaynakların hızlı kullanımı, kitlesel üretim ve tüketim sonucu doğal ortamda meydana gelen tahribat, 21. yüzyıl toplumunun yaşamını tehdit eden boyutlara varmış durumdadır. Çevre sorunları, günümüz ülkelerinin gündemini meşgul eden en önemli problemlerden birisi haline gelmiştir (Bozkurt, 2012: 1). Günümüz toplum yaşamında her türlü değeri, para ve tüketim durumu belirlemektedir. Tüketici, değil başkalarının çevre değerine, kendi çevresine dahi ne gibi zararlar verdiğini düşünmemekte ve çevresine karşı saygılı olma zahmetinde bulunmamaktadır. Ünlü düşünürün "*Düşünüyorum, öyleyse varım*" özdeyişinin yerini, günümüzün sanayi sonrası döneminde adeta "*Tüketiyorum, öyleyse varım*" kuralı almış durumdadır. İlk bakışta yerelmiş gibi görünen çevre sorunlarının birçoğunun bölgesel hatta küresel sonuçlar doğurmaktan geri kalmadığı bilinmektedir. Çevresel kirliliklerin en somut göstergeleri; ozon tabaksının delinmesi, atmosferde artan sera gazı, asit yağmurları, küresel ısınma ve iklim değişikliğinde görülmektedir. İnsanların ekonomik ve sosyal etkin-

2 Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin turizm sektörüne etkisi için ayrıca bkz. Ceylan ve Bulut, 2022.

likleriyle atmosfere giden karbondioksit ve diğer zehirli gazlar, sera etkisi oluşturarak yeryüzü sıcaklığını yapay olarak artırmakta ve iklimsel değişimleri hızlandırmaktadır. Ozon tabakasının delinmiş olmasının yanında, ormanların giderek azalması ve asit yağmurlarının ormanlar üzerindeki öldürücü etkisi ormanların alansal olarak daralmasına neden olmaktadır (Keleş, 2016a: 13-15). Yaşanan bu tür çevresel problemler, son yüzyıllarda gelişen teknolojinin etkisiyle kapitalist ekonominin doğayı aşırı sömürmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistemin üretim anlayışından ve teknolojinin kullanımından vaz geçemeyen sosyalist deneyimler de bu gidişatı hızlandırmaktan başka bir rol oynamamıştır (Özdek, 1993: 4; Ökmen, 2010: 31). Başka bir anlatımla, İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze doğru yaşanan süreçte, ulus devletlerin ekonomik kalkınma amacıyla giriştikleri faaliyetlerin dünyanın doğal sistemine uygun olmadığı, son yirmi yıla damgasını vurmuş durumdadır. Doğayla çatışmalı bir şekilde üretim yapan modern toplumun; küresel ısınma, toprak ve havanın kirlenmesi, su kaynaklarının azalması, çölleşme, bitki ve hayvan sayısının azalması, orman ve mera alanlarının azalması ve küresel ısınma şeklinde çevresel sorunlarını çoğaltmak mümkündür. Doğayla çatışmanın merkezinde, ekonomik kalkınma uğruna insanların açtığı fabrikaların katı ve sıvı atıklarının yanı sıra, atmosfere saldığı karbondioksit gibi kirletici gazlar yer almaktadır. Ayrıca bu fabrika tesislerini kurabilmek için orman ve tarım arazilerinin işgal edilmesi ve artan bilinçsiz tüketim nedeniyle canlı türlerinde görülen azalmalar da bu çatışmanın odağında yer almaktadır. Ekonomik kalkınmanın temelinde yer alan sanayileşme, 1970'lere gelene kadar ekonomik kalkınma uğruna kitlesel üretim ve kitlesel tüketim olgusuyla hareket etmiş ve doğal kaynaklarının sınırsız olacağı düşüncesini benimseyerek genişlemesini sürdürmüştür. Genişleyen bu üretim anlayışı, ekolojik sisteme daha çok zarar vermiştir (Doğaner-Gönel, 2013: 279; Ceylan, 2019: 334). Diğer bir deyişle, dünya genelinde üretimi artırma ve ekonomik olarak güçlü olma isteği sonucunda yaşanan hızlı sanayileşme, çevre kirliliğini de artırmıştır. Gelişmiş ülkelerin daha iyi konuma gelme isteği ve gelişme-büyüme oranları ile çevreye olumsuz etkileri doğru orantılıdır. Birindeki artış diğerinin de artmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkeler, artan tüketimlerini karşılayabilmek için üretimlerini de artırmışlardır. Ancak bu durum çevrenin tahribatına ve kirliliğine neden olmaya başlamıştır. Bu kirliliği durdurabilmek adına kirliliği tetikleyen sanayi faaliyetlerini az gelişmiş ülkelere taşımışlar, bir anlamda kirlilik ihraç etmişlerdir (Keleş ve Hamamcı, 1997, Atabey, 2019: 25). Ayrıca günümüzde birçok ülke, tonlarca kendi çöp ve atığını başka ülkelere göndermeye başlamıştır.

Son yıllarda çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar, ortamın kirletilmeden, doğal dengesi bozulmadan sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. Doğal çevrenin korunmasına yönelik

çalışmaların işlevsel olarak yürütülmesi için özellikle gelişmiş ülkelerde çevre bakanlığı kurulmuştur. Bunun yanında birçok sivil toplum örgütü, çevrenin devamlılığının sağlanmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır (Atalay, 2008: 1). Günümüzde çevreyle uyumlu olan kalkınma yaklaşımları (eko-ekonomi, sürdürülebilir kalkınma) gündeme gelmiştir (Gürmeriç, 1997: 18). Bu anlamda ekonominin ekolojik ve sürdürülebilir yönü, insan ile doğal ortam arasındaki yeni bir ilişkiyi ve ortaklığı ifade etmektedir (Chiras, 1994: 508). Ancak günümüzün küresel ekonomik sistemi, ekolojinin ilkeleri tarafından ziyade, pazar güçleri tarafından şekillendirilmektedir (Brown, 2004; Yıldırım, 2010: 236). Ulus devletler ve uluslararası ilgili kurumlar; çevre sorunları üzerine gereken hassasiyeti göstermemesi, sorunların çözümü hususunda kısa ve uzun dönemli planlar hazırlayamaması ve insanların tüketim alışkanlıklarını aynı şekilde devam etmesine çözüm bulamaması durumunda, gelecekteki çevresel sorunlarının boyutu daha da artacaktır. Ayrıca insanlar; fosil yakıtları, petrokimya ürünlerini ve pestisitleri istedikleri gibi kullanmaya deva ederse, azalan ormanlar yenilenerek çoğaltılamazsa, teknolojik ilerlemede çevresel durumlar dikkate alınmazsa ve küresel ısınma bugünkü hız ve oranda artmaya devam ederse, dünya yüzeyinde daha büyük çevresel felaketlerin yaşanması kaçınılmaz olacaktır (Gündüz, 2004: v). Günümüzde çevre sorunlarında karşımıza çıkan en önemli husus, insanların ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin oluşturduğu kirliliklerin doğal ortam üzerindeki etkileridir. Teknoloji, sanayileşme ve diğer faaliyetlerin çevreyle ilgilenmeden 1970'lere kadar süren faaliyetleri sonucunda oluşan çevresel problemlere karşı günümüzde yeni görüşler ortaya atılmaktadır. Bu çerçevede doğanın kirlilik basıncını ne kadar karşılayabileceği, kritik denge noktası durumunda kabul edilebilecek koşulların neler olduğu ve zarar gören doğal çevrenin nasıl bir metodolojiyle iyileştirileceği gibi konular günümüzde tartışılmaktadır. Çevresel etki-tepki değerlendirme çalışmalarına yer verilerek çevre kirlenmesi sınırlandırılmalıdır. Günümüz toplumları, artan dünya nüfusu ve kentleşmeden kaynaklan kirlenmeler ile kaliteli ve bozulmamış bir doğa arasında nasıl bir tercih yapacağına karar vermelidir. Doğal kaynakların ve koruma yöntemlerinin sınırlılığı düşünüldüğünde, çevre konusunda insan özgürlüğünün de sınırlılıklarının olduğu bilinmelidir (Uluğ, 2016: 94). Bu anlamda Türkiye de yakın bir dönemde çevre sorunlarıyla ilgilenmeye başladığı için, Türkiye'nin kamu politikaları daha çok "onarımcı (curative)" nitelikte olmaktadır. Ancak bu tür onarımcı politikalar, gelişmiş Batı ülkelerinde çevresel hasar ve kayıpların giderilmesi için, yerlerini "önleyici (anticipatory)" politikalara bırakmaktadır. Çevresel konularla ilgilenen aktif grupların, yapısal değişiklikler ve teknik yenilikler içeren önleyici politikaları savunması beklenmektedir. Kalkınma anlayışı ve kamu yönetiminden kaynaklı olarak, Türkiye'de çevreyi kirletenlere karşı yaptırımların bile yeterince uygulanmadığı görülmektedir (Keleş, 2016b: 335-338). Gelişmekte olan

ülkelerde kalkınma göstergesi olarak tanımlanan dev projelerin hayata geçirilebilmesi için, olumsuz ÇED raporları çoğu zaman politik kararlarla olumluya çevrilmektedir.

Çevre Politikalarının Gelişmesinde Yapılan Uluslararası Toplantılar

Çevresel kirlenmeler, Massachusetts (ABD) Halk Sağlığı Komitesi'nce ilk defa 1869 yılında gündeme getirilmiş ve bu konuda bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiride, tüm canlının temiz su, temiz toprak ve temiz havaya ihtiyacı olduğu, bu tür kaynakların bütün insanlığın ortak değerleri olduğu ve kirletilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu bildiri, ilgili otoriterlerde yeterince uygulamaya geçememiştir (Gündüz, 2004: iv). Ekonomik[3] anlamda çevre kavramına ilgi ise, 1970'lerde başlamıştır. Başlangıçta çevre sorunlarına, çevrenin kullanılmasından kaynaklanan sorunlar, esas itibariyle de çevre kirliliği sorunu olarak yaklaşılmıştır. Daha sonra çevre sorunlarına çevrenin korunması ve çevrenin yönetilmesi sorunları da eklenmiştir. Önce çevre tahribatını "*onarıcı politikalar*" uygulanmış, sonra sürekli ve dengeli kalkınmayı sağlamak amacıyla çevre tahribatını "*önleyici politikalar*" da uygulanmaya başlamıştır (Toprak, 1989: 91; Serim, 2016: 145). Çevresel problemlerin öneminin fark edilmesiyle birlikte, bu sorunların giderilmesi hususunda da yeni görüşler ortaya çıkmıştır. 1970'lerden itibaren izlenmeye başlayan "*onarımcı politikaların*" yeterli olmadığı fark edilince, 1980'lerde çevre-ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri dikkate alan yeni politik yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır. Ekonomik gelişme ile giderek önemi artan çevresel problemler arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu 1980'lerde ortaya koyulmuş; dönemin sonlarına doğru bu durum "sürdürülebilir kalkınma" kavramı ile ifade edilmiştir. Bu dönemde, ekonomik faaliyetlerde çevresel faktörlerinde dikkate alınması gerektiği dile getiren "*sürdürülebilir kalkınma/sürdürülebilir ekonomi politikaları*"[4] gündeme gelmiştir (Yıldırım, 2010: 236). Çevre konusu, 1970'lerden itibaren ulus devletlerin gündeminde yer bulmaya başlamış, ulusal ve uluslararası alanda atılan adımlarla "çevre", bir politika nesnesi haline gelmiştir. Çevre politikaları; doğal ortamdaki su, toprak, hava ve gürültü kirliliği ile görüntü kirliliğini, doğal kaynakların azalması, katı ve sıvı atıkları, iklim değişikliği, biyoçeşitlilik kaybı ve erozyon gibi çok boyutlu olan çevresel problemleri ve bunların çözümünü kapsamaktadır. Ancak bu tür çevresel meseleler genelde ekonomik gelişme ve büyümenin gerisinde kalmakta ve çok yönlü çevresel politika alanı gündemin arka sıralarında

3 Çevre ile ekonomi (Döngüsel ekonomi, yeşil ekonomi, mavi ekonomi, onarım ekonomisi, ekolojik ekonomi ve karbonsuz ekonomi) arasındaki ilişki için bkz. Sağır, 2020: 98-111.

4 1987 Çevre ve Kalkınma Raporu (Brundtland Raporu), 1992 Rio Zirvesi (Rio Deklarasyonu), 1996 BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat II Zirvesi), 1997 BM Özel Oturumu (Rio+5 Zirvesi), 2002 Johannesburg Zirvesi (Rio+10) ve 2012 Rio-20 toplantısı, BM'nin sürdürülebilirlik üzerine gerçekleştirdiği diğer uluslararası toplantılar olmuştur (Akıncı-Ekiztepe, 2016: 34-46).

kalmaktadır (Güleç-Solak ve Sürmeli, 2015: 22). 1970'li yılların başlarında ulus devletler, ulusal sınırları aşan ciddi çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmış ve bu sorunu tek başına halledemeyeceğini fark etmişlerdir. Yaşanan gelişmeler, Stockholm Konferansı gibi uluslararası toplantıların yapılmasına ve çevresel problemlerin çözümüne yönelik ortak girişimlerde bulunulmasına imkân vermiştir. Bu tür uluslararası gelişmeler, çevresel politikaların oluşturulmasında ve geliştirilmesinde önemli bir adım olmuştur (Bozkurt, 2012: 1). Nitekim çevre sorunları konusunda uluslararası alanda ilk önemli adım, BM'ye üye ülkelerce 1972 Stockholm Konferansı'nda atılmış ve bu toplantıda 5 Haziran "Dünya Çevre Günü" olarak ilan edilmiştir. Bu tarihten sonra uluslararası alanda çevreyi etkileyen sorunlar gündeme getirilmeye başlanmış ve çevre sorunlarını içeren kongre, konferans ve sempozyumlar düzenlenmeye başlanmıştır (Atalay, 2005: 282). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporu sonrasında ise "sürdürülebilirlik" kavramının çevre hareketinde merkezi bir konum kazandığı görülmektedir. Bu rapor, çevre hareketi içinde bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 1992 yılında Rio de Janerio'da toplanan Çevre ve Kalkınma Konferansı ile "sürdürülebilirlik" kavramı, uluslararası ölçekte kabul edilen bir ilke haline gelmiştir. Bu konferansta, "Gündem 21 Çevre Eylem Programı"nın kavramsal dayanağı oluşturulmuştur. Sürdürülebilirlik kavramının ancak küresel ortaklık arayışı içinde gerçekleştirilebileceği kabul edildiğinden, bu ortaklığı yönlendirebilmek adına "BM Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu" oluşturulmuştur (Tekeli, 2014: 185-186). Uluslararası bir toplantı olan 1972 Stockholm Konferansı'nın amacı, çevre sorunlarının artık yerel olmaktan ziyade ülkelerarası bir boyut kazandığı düşüncesini ve bu sorunların korkunç boyutlarını vurgulamak olmuştur. 1992 yılında Rio de Janerio'da aynı amaçla Çevre ve Kalkınma Konferansı toplantısı yapılmış (Gündüz, 2004: iv) ve bu toplantıda ülkelerin çevreye duyarlı yönetim şekilleri benimsemelerine yönelik bir dizi ilkelerin kabulü açısından önemli bir adım atılmıştır. Ayrıca konferansta "BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi" ile "BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" imzaya açılmıştır. 1994 yılında ise "BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi" imzaya açılmıştır. 2000 yılında kabul edilen "BM Binyıl Zirvesi" ile de ortak geleceğimiz için gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle birlikte işbirliği içinde çalışması, bir araç olarak kabul edilmiştir. "Binyıl Kalkınma" hedeflerinde; çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için, ulusal ekonomik kalkınma politikalarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri ile uyumlu hale getirilmesi, çevresel kaynaklardaki kayıpların tersine çevrilmesi, biyolojik çeşitliliğin azaltılması, sağlıklı ve temiz içme suyuna ulaşamayan nüfusun yarı yarıya azaltılması amaçlanmıştır. 2002 yılında Johannesburg'da "Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi" gerçekleştirilmiştir. 2012 yılında Rio de Janerio'da "BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio-20)" düzenlenmiştir. "Rio-20

Zirvesi" sonucunda "İstediğimiz Gelecek" isimli, kalkınma için yol haritası niteliğinde bir sonuç belgesi kabul edilmiştir. 2015'te New York'ta "Gündem 2030: BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" kabul edilmiştir. 2030 yılı sürdürülebilir kalkınma hedefleri arasında; sürdürülebilir şehirler, iklim değişikliği, kuraklıkla mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması gibi çevre konuları sürdürülebilir kalkınmanın gündemine alınmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Avrupa ülkelerinde çevre bilincinin gelişmiş olması ve yeşil hareketin giderek güçlenmesi ile birlikte, Avrupa Birliği politikaları içerisinde çevre sorunları[5] özel bir yer tutmakta ve hükümetler arası çevre toplantılarda Birlik, öncü rol oynamaktadır. Türkiye'nin de AB'ye üyelik müzakerelerini hızlandırabilmek için çevre konularında yasama çalışmalarına hız verdiği görülmektedir (Duru, 2007: 1). 1970'li yıllardan itibaren çeşitli ilkeler doğrultusunda AB çevre politikaları ve çevresel eylem programları oluşturulmaya başlanmıştır (Çokgezen, 2007: 91). Türkiye'de de çevre konusu[6], planlı dönemde ilk kez "Üçüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977)" gündeme alınmıştır. Türkiye'de planlı dönem öncesinde sadece "çevre sağlığından" söz edilmiştir. İlk zamanlarda belli başlı çevresel problemler incelenmiş; ancak artan çevre sorunları ve insan sağlığını tehdit eden boyutlarda oluşan çevresel kirlilikler sonucu, çevre sorunlarına duyarlılığın arttığı ve çevresel sorunlar ortaya çıkmadan önleyici politikaların uygulanması gereği ortaya çıkmıştır (Güleç-Solak ve Sürmeli, 2015: 26). Ancak "Üçüncü 5 Yıllık Kalkınma Planı" ile başlayan süreçte oluşturulan çevre politikaları, sadece bir düzenleme olmaktan ileriye gidememiştir. Doğal kaynakların hızla tükenmesi, üretimin bir çıktısı olan zararlı katı ve sıvı atıkların bertaraf edilmesinde problemlerin yaşanması ve yenilenebilir enerji kaynakları yerine atmosferi kirleten fosil enerji kaynaklarından enerji ihtiyacının karşılanması gibi durumlar, Türkiye'de çevresel problemlerin çözümünü geciktirmiştir (Bozkurt, 2012: 2).

Çevre ve Turizm

Doğal çevre, belirli bir bölgeye yönelik turistik talebinin ortaya çıkmasında ve bu talebin sürdürülmesinde önemli bir faktördür. Turistin tatil yapacağı destinasyonun neresi olacağına ve o mekânda ne kadar süre kalacağına karar vermesinde, doğal çevre belirleyici olmaktadır. Bu nedenle doğal çevre ile turizm, birbirinden ayrılmaz bir ilişki içerisindedir. Turizm, tümüyle doğal çevrede meydana gelmekte ve doğal çevrenin çekim öğeleri, turizm talebi üzerinde bir etkiye neden olmaktadır. Nitekim son 40 yılda doğal çevrenin aşırı tahrip edilmiş olması, turizm ile çevrenin ayrılmaz bir

5 AB çevre politikaları ve çevre eylem programları hakkında bkz. Duru, 2007; Garipağaoğlu, 2011: 470.

6 Türkiye'de ulusal çevre mevzuatı ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası çevre sözleşmeleri ve protokolleri hakkında ayrıca bkz. Garipağaoğlu, 2011: 455-474.

ilişki içerisine girmesine neden olmuştur. Turizm üzerine araştırma yapan bilim insanlarının "gelecekte turizm talebini belirleyecek tek seçeneğin çevre olacağını" düşünmesi dikkat çekmektedir (Kozak vd., 2014: 94). Turizm ile çevre arasındaki ilişkinin incelenmesini anlamlı kılan, çevresel değerlerin "turizmin olmazsa olmazı" durumunda olmasıdır. Turizm talebini yönlendiren etkenlerin başında destinasyonun sahip olduğu çevresel kaynaklar gelmektedir. Bu kaynakların zenginliği, destinasyon için turisti çeken bir avantaj olarak değerlendirilirken, bu kaynakların kötüleşmesi ya da bozulması, bölgenin turistik çekim merkezi olmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Turizm aktivitelerinin tamamında, turizm ürününü oluşturan unsurların başında çevresel kaynaklar gelmektedir. Bu bakımdan, turizm-çevre ilişkisini değerlendirirken göz önünde tutulması gereken, karşılıklı olarak olumlu ve olumsuz ikili ilişkilerin varlığı gelmektedir. Bu ikili etkileşimin ilk halkası, çevresel değerlerin turizm ürününün oluşumundaki etkisidir (Kahraman ve Türkay, 2017: 60).

Turizm, çok yönlü, ekonomik ve toplumsal boyutlu bir faaliyettir. Turizmin büyük ölçüde çevre ve doğal kaynaklar üzerine kurulu olması, çevre ile turizm arasındaki ilişkinin iki boyutundan da söz edilmesine neden olmuştur. Çevresel ortam, turizmin gerçekleşmesi için gerekli kaynaklardır; ancak turizm faaliyetleri, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, çevresel kaynaklar üzerinde bir takım negatif etkiler oluşturmakta ve bu kaynakları tüketerek kullanmaktadır (Tourism and Environment in Europe, 1995; Ceylan, 2001: 170; Tuna, 2014: 154). Diğer bir deyişle, başarılı bir turizm faaliyeti için temiz, düzenli ve sağlıklı bir çevreye ihtiyaç duyulmakta, ancak turizmin hızlı temposunun ise çevreyi tahrip edebildiği görülmektedir. Gerçekçi ve dengeli bir uygulama, hem turizmin gelişmesi hem de çevrenin korunması için vazgeçilmez bir şart olarak görülmektedir. Turizm ve çevre dengesinde en önemli öğe de turizmin geliştiği, turistlerin yoğunlaştığı bölgelerdeki çevre sorunları olmaktadır. Açıkça görülen bu sebeplerle, turizmin çevreye ilgisi giderek önem kazanmaktadır. Kabul edilmelidir ki turizm, doğanın ve tarihi varlıkların meydana getirdiği bir ünite içinde, peyzajın ve kültürel değerlerin korunduğu bölgelerde gelişmektedir. Yine gözden kaçırılmamalıdır ki, turizm etkinliklerinin yoğun ve hızlı geliştiği yerlerde çevre değerleri de belli ölçüde tahrip edilmektedir. İşte bu kritik nokta, turizm ve çevre ilişkisinde bulunması gereken hassas dengenin önemini ortaya koymaktadır (Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, 1990; Güney, 2004: 273). Nitekim belirli bir bölgeye ya da ülkeye yönelik turizm talebinin oluşması ve bu talebin sürdürülmesi sırasında doğal çevre önemli bir faktör olmaktadır. Ayrıca turistlerin gidecekleri yerin seçiminde ve kalış sürelerinin saptanmasında da doğal çevre önemli bir belirleyici faktör olmaktadır. Başka bir deyişle, turizm ve doğal çevre, birbirinden ayrılmaz bir ilişki içerisindedir. Turizm, tümüyle doğal çevrede oluşmakta ve doğal çevrenin çekim

öğeleri turizm talebi üzerinde bir etkiye sahip olmaktadır. Dünyanın son 30-40 yılı içerisinde doğal çevre üzerinde görülen ağır tahribat, turizmin çevre ile ayrılmazlığını daha da artırmaktadır. Bu alanda araştırmalar yapan bilim insanları da önümüzdeki yüzyılda turizm talebini belirleyen tek seçeneğin doğal çevre olacağı üzerinde görüş birliği içinde olmaktadırlar (Albuz-Pehlivan, 2011: 16).

Turizm endüstrisi, yerel ölçekten küresel ölçeğe kadar, doğal çevresel sistemler ile etkileşim içindedir. Turizm endüstrisinin doğal kaynakların kalitesine bağımlılığı, birçok endüstriden daha fazladır. Turizm bir yandan çevre kalitesinin devamının sağlanması sorumluluğunu üstlenirken, öte yandan büyümeye devam eden bir endüstri olarak kaynakların aşırı tüketilmesine ve kaçınılmaz olarak doğal çevrenin hasara uğratılmasına neden olabilecek bir potansiyele sahiptir (Goodall ve Stabler, 1997: 279-302). Doğal kaynakların sınırlı oluşu, turizm endüstrisindeki tüm aktörlerin (kamu, yerel halk, turistler vd.) çevresel duyarlılığa sahip olmalarını gerektirmektedir. Çevre kalitesi turizm endüstrisinin varlığını sürdürebilmesinin en önemli koşulu durumundadır ve sürdürülebilir turizm[7] için turizm endüstrisindeki tüm aktörlerin işbirliği içinde bu konuda gerekli önlemleri almaları gerekmektedir (Öncüer ve Yılmaz, 2005: 1-7; Demir ve Çevirgen, 2006: 61). Başka bir deyişle, doğal çevre ve doğal kaynaklar, turizmin temel değerlerini oluşturur. Özellikle 20. yüzyılın sonunda, doğal çevre ve doğal değerler, toplumlar için, dolayısıyla da turizm için daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, turizm olgusu, tüm dünyada büyük ölçüde birim ve içerik değiştirmiş ve turistlerin talep ve beklentileri de değişmiştir. Turizm açısından temel faktörler olan doğa, tarihi çevre, kültür ve sanat gibi faktörler vazgeçilmez bir nitelik haline gelmiştir. Dolayısıyla doğal çevrenin korunması, turizmin doğal çevreye zarar vermeden hatta doğal çevre ile iç içe bir yapı ve içerik kazanması, turizmin sürdürülebilirliği bağlamında gündeme gelmiş olan olgulardır (Tuna, 2014: 153).

Turizm sadece ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal ve çevresel boyutları olan ve bu boyutları ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Ekonomik anlamda bir hizmet sektörü olan turizmi etkileyen birçok faktör vardır. Bu faktörler, üretilen hizmet kalitesini ve verimliliğini belirlemektedir (Tuna, 2014: 153). Nitekim günümüzde artan çevre bilinci, turistlerin daha kaliteli ürün talebi ve destinasyonlar arasında artan rekabet, çevre kalitesini en önemli konu haline getirmiştir. Bir destinasyonun çevre kalitesi, turistin seyahat kararında en önemli tercih nedenlerinden birisi olmaktadır. Turizm talebi açısından çevre kalitesi, doğal çekiciliklerin kalitesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Doğal çekiciliklerin kalitesi, destinasyonun kalitesini de belirlemektedir. Destinasyonlar ancak etkili bir çevre

7 Sürdürülebilir turizm için ayrıca bkz. Çeken, 2016; Kozak, 2014; Türkay ve Çalık, 2019; Koçak, (2016).

yönetimi ile rekabet şanslarını artırabilmektedir (Mihalic, 2000: 65-78). Turizmin başarısı, doğal çevrenin ve insanlar tarafından oluşturulmuş yapay çevrenin kalitesine bağlıdır. Turistlerin seyahat tercihlerinde destinasyonun doğal ve kültürel çevresinden önemli ölçüde etkilendikleri açıkça görülmektedir. Turizm endüstrisinin uzun dönemde başarısı ancak herhangi bir bölgenin doğal, kültürel ve tarihi çekiciliklerini sürdürebilmesi ile mümkündür. Özellikle hassas çevrelerde turizm endüstrisi, doğal ve kültürel kaynakların korunarak geliştirilmesi ve verilebilecek hasarların azaltılması bakımından önemli bir rol oynamaktadır (Manning ve Dougherty, 1995; Demir ve Çevirgen, 2006: 62). Düzenli, temiz ve korunmuş bir çevre, turizme katılan kişiler açısından bir çekim unsuru olmasının yanında, farklı turizm türlerinin de ortaya çıkmasının nedenidir. Örneğin ekoturizm, doğa temelli bir turizm çeşididir ve sürdürülebilirlik ilkesi temelinde gelişmiştir. Yine alternatif turizm türleri arasında değerlendirilebilecek olan yayla turizmi, mağara turizmi, tarım turizmi, kuş gözlemciliği, sualtı dalış turizmi, akarsu turizmi, doğa yürüyüşü, dağ turizmi gibi pek çok turizm türü de temiz ve korunmuş bir çevreye ihtiyaç duymakta (Erdoğan, 2003, 2010; Dilek, 2016: 15) ve temiz bir çevrede gelişim gösterebilmektedir. Turizm endüstrisi ile çevre arasındaki yakın ilişki olduğu gerçeği, yeryüzü kaynaklarının süratle bozulmaya başladığı, ortam kirlenmesinin büyük boyutlara ulaştığı 1970'li yıllarda daha iyi anlaşılmıştır. Turizm ile çevre arasında sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Turizm faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için; temiz ve bozulmamış düzenli bir çevreye ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim çevre, turizmin temel kaynağı olup, turizmin sürdürülebilirliği için çevrenin sürekli ve dengeli bir şekilde yönetilmesi, tahrip edilmemesi, aksine çevre kalitesinin artırılması gerekmektedir. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmadığı durumlarda; toprakları çölleşmiş, kıyıları tahrip edilmiş, su kaynakları kirlenmiş, denizlere girilemez olmuş, biyolojik çeşitlilikten eser kalmamış, tüm doğal güzellikleri kaybolmuş, havası kirlenmiş bir ülkede turizm sektörünün gelişmesinden söz etmek mümkün olamayacağı gibi, turizm sektörünün mevcut durumunu dahi sürdürmesinden de söz edilemeyecektir (Boyacıoğlu, 2013: 127-128).

Turizm Politikası ve Turizmde Çevre Yönetimi

Dünyanın en büyük sektörlerinden biri olan turizm, genelde ekonomik getirisi ile gündeme gelmektedir. Turizmin ürettiği ekonomik gelirin yanı sıra, çevre üzerinde olumsuz birçok baskıyı da beraberinde getirmesi ise genelde göz ardı edilmektedir. Bunun nedeni de, turizmin çevresel baskılarını en ağır şekilde hisseden toplumlarda bile turizmin ekonomik getirisine duyulan gereksinimin fazla olması ve turizmin ekonomik kalkınmada önemli bir araç olarak görülmesidir. UNESCO tarafından 1994 yılında yayınlanan ve toplam 40 milyon turist çeken, dünya genelinde 70

turistik alan üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre, bu bölgelerde turizmin tarımdan bile daha ön sıralarda yer alarak nüfusun temel geçim kaynağı olduğu görülmüştür (Vellas ve Brecherel, 1995). Bu şekilde temel geçim kaynağını oluşturan bir sektörden mümkün olduğunca çok gelir elde etme isteği, bu sektörün dayandığı sınırlı kaynaklar üzerinde aşırı kullanıma dayalı tükenmeyi beraberinde getirmektedir (Kahraman ve Türkay, 2017: 77). Başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere, birçok ülkede gerçek anlamda bir turizm politikası uygulamaya konulamadığından, turizmin çevresel etkilerini yönetmek de olanaksızlaşmaktadır. Bu ülkelerde turizmin ekonomik katkısının öncelikli düşünülmesi, turizmden kaynaklı çevresel kirliliklerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Fakat onarılması güç olan çevresel tahribatların ekonomik olarak karşılığını ödemek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de, turizmin olumlu etkileri, olumsuz etkilerinden her zaman daha ön planda değerlendirilmektedir (Kahraman ve Türkay, 2017: 79).

İnsanların gözünde özel bir değer taşıyan doğal kaynaklar yine insanlara ve diğer etmenlere karşı savunmasız olup, korunmaya gereksinim duymaktadır. Doğal çevre, turistlerin bilinçsiz, umursamaz davranışları sonucunda yıpranmakta ve sahip olduğu güzelliklerden yoksun kalmaktadır (Edgell vd., 2008). Bu nedenle turizm, planlı bir şekilde yönetilmezse; çevre, hava ve su kirliliğine, kaynakların yanlış kullanılmasına ve hızla tüketilmesine, doğal güzelliklerin aşınmasına ve bozulmasına, insan ve diğer canlılara ev sahipliği yapan doğal çevrenin azalmasına ve yaşama alanını kaybeden bazı türlerin yok olmasına, dolayısıyla çevresel yıkıma neden olabilmektedir (Aksatan, 2014: 35). Bu nedenle, turizm bakımından çevre yönetiminin gerekliliği, bir zorunluluk haline gelmiştir. Özellikle Avrupa ve ABD ülkelerindeki turizm destinasyonlarında çevre yönetimi sistemi uygulamaları gittikçe yaygınlaşmakta, çevre yönetiminde kamusal düzenlemelerin artan bir etkisi de görülmektedir. Çevreye karşı hassas olan ve çevre yönetimi sistemini uygulayan işletmeler, müşteriler tarafından öncelikli olarak tercih edilmektedir. Ayrıca işletmeler, çevre yönetimi sistemini uyguladığında, birçok alanda tasarruf etmekte ve böylece kar oranını daha da artırmaktadır (Enz ve Signav, 1999: 72; Kirk, 1996: 5; Tuna, 2014: 162). 1980'de gerçekleştirilen Manila Turizm Zirvesi, çevre ve turizm ilişkisi üzerine yapılan ilk uluslararası toplantıdır. UNWTO ve UNDP tarafından yapılan bu uluslararası toplantıda yayınlanan Manila Bildirgesi'nde, çevresel kaynakların korunmasının turizmin uzun vadeli kazancı açısından gerekli olduğuna ve turizmin gelişiminde doğal çevrenin önemine değinilmiştir. Bu toplantıdan sonra dünya genelinde turizmin ve ekonomik kalkınmanın çevresel etkileri üzerine tematik araştırmalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Kahraman ve Türkay, 2017: 60). 1980'lerden itibaren turizme; yeşil turizm, ekoturizm, kırsal turizm ve soft turizm gibi

yeni kavramlar girerek, turizm türlerinde zenginlik yaşanmaya başlamıştır (Küçükaltan, 1997: 212; Boyacıoğlu, 2013:128). Bu durum; kitle turizmine karşı alternatif turizm türlerinin öne çıktığını, doğa temelli bir turizm anlayışının benimsendiğini ve çevreye karşı duyarlı olarak sürdürülebilir turizm anlayışıyla hareket edildiğini göstermektedir.

Ekstrem hava olayları, kirlilik, su kıtlığı, biyoçeşitlilik kaybı gibi durumlar turizm sektörünü tehdit eden çevresel konulardır. UNWTO, son yıllarda plastik kirliliğine karşı mücadeleye de odaklanmaktadır. Enerji yönetimi, katı atık yönetimi, kanalizasyon atığı yönetimi, su yönetimi ve iklim eylemi gibi çevresel problemli alanların "UNWTO Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Gözlem Evleri Ağı" tarafından izlenilmesi gerekliliği tartışılmaktadır (UNWTO, 2023b). Turizm kıyılarına mavi bayrak etiketi verilmesi, ekolojik oteller yıldızlama sistemi, çevre dostu işletme plaketleri, yeşil yıldız (çevreye duyarlı konaklama belgesi) ve beyaz yıldız (yaşanabilir çevre projesi) gibi çevreyi korumaya yönelik uygulamalar ya da su, enerji ve atık kategorilerinde yıldızla çalışmaları turizm işletmelerinde yapılan girişimlerdir. Bu uygulamalar ile turistik işletmelerdeki su ve enerji kullanımını azaltmak, katı ve sıvı atıkları kontrol altına almak, kullanılan araç gereçleri çevre dostu malzemeler ile değiştirilmek ve ekolojik çalışmalara katılarak destek olmak amaçlanmaktadır. Burada hedeflenen durum, turizm sektörünün doğal kaynakları daha rasyonel kullanması ve çevresel değerler üzerinde oluşabilecek olumsuz etkileri en aza indirmesidir (Kızılırmak, 2011: 11).

Günümüzde tüm turistik işletmelerin varlığını sürdürebilmek, sektörde rekabet üstünlüğü sağlamak ve maliyet avantajı sağlamak amacıyla çevre dostu ürün ve hizmet sunumu gerçekleştirmeye çalıştığı görülmektedir. Bunu belgelemek için de çeşitli eko-etiketler almaya çalışmaktadırlar. Bu eko-etiketlemelerin sürdürülebilir turizm yönetiminde oldukça etkili bir araç olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda uluslararası çevre yönetim belgelerinden bazıları; plajlar ve marinalar için Mavi Bayrak (Blue Flag), seyahat işletmeleri için yeşil küre (Green Globe), Çevre Yönetim Sistemi ISO 14000, Çevre Yönetim ve Denetim Programı EMAS'tır (Yıldız, 2012: 26). Yeşil konaklama endüstri için Yeşil Anahtar (Green Seal), turist konaklama servisi için Avrupa Birliği Eko-Etiketi (EU Ecolabel), Yeşil Anahtar Eko-Sınıflama Sistemi (Green Key) gibi birçok sistem bulunmaktadır (Teng vd., 2012: 200). Ayrıca Travelife (Sürdürülebilir Turizm Sertifikası) da turizmde hem seyahat acenteleri hem de konaklama işletmeleri için oldukça yaygın bir eko-etiket ve sertifikasyon programıdır. Türkiye'de de konaklama işletmelerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi için, ilgili kurumlarca geliştirilen farklı ulusal projeler bulunmaktadır. Çevrenin korunmasına yönelik önlemlerin Türkiye'de giderek daha fazla önem kazanmasıyla 2008 yılından itibaren çevreye duyarlı konaklama iş-

letmeleri için uygulanmakta olan sınıflandırma formu, güncelleştirilmiş ve geliştirilmiş olup "Turizm İşletmesi Belgeli Konaklama Tesislerine Çevreye Duyarlı Konaklama Tesisi Belgesi (Yeşil Yıldız) verilmeye başlanmıştır (Yatırım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, 2019). Ayrıca 2008 yılından itibaren Türkiye Otelciler Federasyonu (TÜROFED) tarafından sürdürülebilir bir çevreye katkı sağlamak amacıyla "Beyaz Yıldız Belgesi" verilmeye başlanmıştır. 2009 yılında da Turistik Otelciler, İşletmeciler ve Yatırımcılar Birliği (TUROB) tarafından "Yeşil Oteller Projesi" başlatılmış ve çevreye duyarlı otellere "Greening Hotels (Yeşillenen Oteller) Sertifikası" verilmeye başlanmıştır. Bu tür projeler ile "turizmin sürdürülebilirliği" için turizm tesislerini daha yeşil olmaya teşvik etmek amaçlanmaktadır (Ceylan, 2019: 68-78).

Genel Ortam Bozulmalarında Turizmin Etkisi

Turizm, doğal çevreye son derece duyarlı bir sektördür. Faaliyetlerinin büyük bir kısmı için doğal çevre değerleri en temel çekicilikleri oluşturmaktadır. Ancak turizm hareketlerinin yoğunlaşması ve kontrolsüz seyri en başta doğal çevreyi tahrip etmektedir (Lickorish ve Jenkins, 1997: 88-89; Kahraman ve Türkay, 2017: 76). Son yıllarda turizm, çevresel sorunları artıran faktörler arasına girmiştir. Ekonomik getirisi büyük olan turizm sektörü, doğal ve tarihsel zenginliklerin zarar görmesine ve kıyıların tahrip edilmesine kadar birçok soruna sebep olmaktadır. Başka bir deyişle turizm, son yıllardaki biçimi ile doğal, tarihi ve kültürel değerlerin tahribine yol açan bir faaliyet alanı olmuştur. Turizmin sürdürülebilirliği genel olarak çevre kalitesiyle ilişkilidir. Ancak turizm, çevre sorunlarının ortaya çıkmasının ve ekolojik dengenin bozulmasının temel sebeplerinden birisi olarak algılanmaya başlanmıştır. Turizme bağlı olarak; aşırı kalabalıklaşma, yeşil alanların azalması, ormanların ve tarım arazilerinin bozulması, deniz ve göl kıyılarının bozulması ve su kaynaklarının kirlenmesi gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Görmez, 2010: 13).

Bir bölgenin turizm potansiyeli, sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerin zenginliği ve çeşitliliği ile ölçülmektedir. Ancak birçok ülkenin ekonomisinde önemli yer edinmiş olan turizm sektörünün çevresel problemlere karşı hassasiyeti oldukça yetersizdir. Turizm aktivitelerinin çevresel durumları göz ardı ederek yürütülmesi, turizmin doğal ortama ve tarihi alanlara zarar vermesine neden olmaktadır (Tuna, 2014: 154). Destinasyonların çevre kalitesi, turizmin hızlı ve kitlesel gelişiminden olumsuz yönde etkilenmektedir. Turizm bölgelerinde tarım ve orman alanlarının kaybı, bitki örtüsünün tahribi, doğal ortamla uyumlu olmayan yapıların kıyılarda inşa edilmesi, çöp sorunu, artan kanalizasyon atıkları ve denize boşaltılan katı ve sıvı atıklar bu olumsuz gelişmelerden bazılarıdır (Oğuz, 1999: 35; Tuna, 2014: 154). Başka bir ifadeyle, turizm faaliyetinin yoğunlaşması ile birlikte, doğal çevre üzerinde birçok olumsuz değişiklikler

meydana gelmektedir. Kırsal fauna, flora ve morfolojide görülen büyük değişimler, kentleşme yoğunluğu, tarım alanları üzerinde yapılaşma, deniz kirlilikleri, erozyon, aşırı su kullanımı ve yeraltı sularının kirlenmesi bunlardan öne çıkanlardır (CE, 1993: 19; Tuna, 2014: 157). Diğer bir anlatımla, turizmin olumsuz etkilerinin ortaya çıkmasında; turistik yoğunlaşma, turistik faaliyetlerin türleri ve yoğunluğu, planlama eksikliği gibi çeşitli faktörler rol oynamaktadır (Mcıntyre, 1993: 48). Belirtilen bu faktörlerden dolayı, turizmin doğal çevre üzerindeki oluşturabileceği etkiler şu şekilde belirtilebilir: Turizme bağlı olarak içme suyu, kanalizasyon, arıtma, çöp depolama ve imhası gibi teknik altyapı donanımlarında yetersizlikler görülmektedir. Ayrıca kaynakların aşırı kullanımının su, toprak ve hava kirliliğine yol açması, doğal bitki ve hayvan türlerinin giderek yok olmasına neden olması durumu da görülebilmektedir. Artan araç trafiği de hava kirliliğini ve gürültü kirliliğini artırmaktadır. Turizmin oluşturduğu arazi talepleri, verimli tarım alanlarını turistik tesis alanlarına dönüştürmektedir. Turizmle ilgili oteller ve diğer ticari faaliyetler ile doğanın yapısı kısa süre içinde değiştirilmektedir (Özhan, 1991: 163-176; Demir ve Çevirgen, 2006: 137). Middleton ve Hawkins (1998) ise, turizmin olumsuz etkilerini şu şekilde ifade etmiştir: Marinalar, havalimanları ve resort kompleksleri gibi yapılar doğal alanların dokusunu bozmaktadır. Turizmin hızlı gelişmesi ve yoğun ziyaretçi baskısı; yaban hayatı, mercan kayalıkları, kayak merkezleri ve tarihi şehirler gibi hassas alanlarda hasara neden olmakta, ekosistemi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yerel mimari dokuyla bütünleşik olmayan çirkin binaların ve manzaraların oluşmasına neden olmaktadır. Arazinin ve su kaynaklarının turizm sektöründe yoğun kullanımı, bölgede yaşayan yerel halk için bir dezavantaj oluşturmaktadır (Demir ve Çevirgen, 2006: 138). Turizme bağlı olarak, bir turistik bölgede hızlı yapılaşma, plansız gelişme, doğanın tahribi (orman yangınları, kontrolsüz avlanma, ağaç kesimi) ve ekolojik dengenin bozulması gibi genel çevresel sorunlar görülebilmektedir. Ayrıca içme ve kullanma suyunun yetersizliği ve kirlenmesi, atıkların yok edilmesi ile ilgili sorunlar, gürültü kirliliği (seyyar satıcılar, trafik) gibi çevre sağlığı ile ilgili sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Sezonluk nüfus artışının bölgedeki yaşam kalitesini bozması ve hizmet yetersizliklerinin yaşanması da görülebilmektedir (Güler vd., 2001; Demir ve Çevirgen, 2006: 138).

Turizmin Çevresel Etkileri

Turizm tüm önlemlere rağmen doğal çevreyi tahrip etmektedir. Bunun başlıca nedeni, kitle turizmi nedeniyle çevresel değerlerin bozulmasıdır. Turizmin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini genel hatlarla sıralayacak olursak; turizme yönelik yapılaşmalar, doğal ortamın tahrip edilmesine ve fiziksel dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Turizm, tarihi yerlerin maddesel olarak kirlenmesine, doğal manzaralarının bayağılaşmasına,

aktivite alanlarında gürültü kirliliğinin artmasına ve çarpık kentleşmeye neden olmaktadır. Ayrıca turizm aktiviteleri ve turistik hizmetler sonrasında doğaya bırakılan katı ve sıvı atıklar, insanların sağlığı için tehlike oluşturmaktadır (Kozak ve Akdoğan, 1996: 83; Bozkurt, 2012: 18-19). Turizmden kaynaklanan bu tür çevresel soruları, tek tek alt başlıklar altında açıklamak mümkündür.

Hava Kirliliği: Turizmde, ulaşım (taşımacılık) sektörün tükettiği yakıtlardan çıkan karbondioksit (CO_2), yerel ve küresel ölçekte hava kirliliğine yol açmaktadır. Örneğin çok sıcak ve çok soğuk ülkelerdeki turist, klimalı (serin) bir otobüs içerisine dönmek isteyeceği için, tur otobüsleri motorlarını saatlerce çalıştırarak klima ile aracın içerisi soğuk tutulmaya çalışmaktadır (The Development Research Center, 2018). Ayrıca bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan turistik ziyaretlerde, yolcu uçaklarının atmosfere bırakmış oldukları emisyonların sonuçları günümüzde tartışılmaktadır (Wageningen University and Research, 2018; Ceylan, 2019: 337). Başka bir ifadeyle, karayolu, demiryolu ve havayolu gibi ulaşım faaliyetlerindeki teknolojik gelişmelere paralel olarak kitle turizmine katılan insan sayısının her geçen gün artması, kitle turizmi yapılan alanlarında çevresel tahribatların daha da artmasına neden olmaktadır. Nitekim küresel ölçekte turizmden kaynaklanan karbon salınımlarının iklim değişikliğine yol açan faktörlerin yüzde 5 ila yüzde 12'sini oluşturduğu görülmektedir. Bu oranın yaklaşık yüzde 40'ı havayolundan, yüzde 32'si de karayolu ulaşımından kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak turizm nedeniyle atmosfere verilen karbondioksitin yüzde 72'lik kısmı ulaşım faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır (TÜSİAD, 2012: 30-31; Dilek, 2016: 17). Turizm, hem iklim değişikliğine karşı hassas olup hem de iklim değişikliğine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle iklim eyleminin (uyum ve planlama) hızlandırılması, sektörün dayanıklılığı açısından büyük önem taşımaktadır. *Turizmde İklim Eylemine İlişkin Glasgow Deklarasyonu* ile turizm sektörünün önümüzdeki on yılda emisyonları en az yarı yarıya azaltma ve 2050 yılından önce mümkün olan en kısa sürede net sıfır emisyona ulaşma taahhüdünü üstlendiği görülmektedir (UNWTO, 2023b).

Su Kirliliği: Turizmin bir bölgede kontrolsüz bir şekilde gelişmesi, deniz suyunun kirlenmesi gibi önemli bir çevresel sorunu ortaya çıkarmaktadır. Turizm sezonunun yoğun olduğu dönemlerde aşırı su kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan kirli su atıkları, arıtma tesislerinin yetersiz kalmasına neden olmakta, bu durum destinasyona yakın deniz ve göl alanlarının kirlenmesine neden olabilmektedir (Tuna, 2014: 158). Oteller, restoranlar ve diğer turizm tesisleri için uygun kanalizasyon sistemleri oluşturulamadığı takdirde, bu tesislerin atıkları yeraltı sularının kirlenmesine neden olmaktadır. Motorlu botlar gibi rekreasyonel ve turistik taşıma araçlarının nehir, göl ve deniz gibi yerlerde kullanılmaları, yağ ve gaz sızıntınları gibi

nedenlerden dolayı bu suların kirlenmesine de neden olabilmektedir (Inskeep, 1991: 344-347; Demir ve Çevirgen, 2006: 88). Altyapının eksikliği, Muğla kıyılarındaki turizm alanlarını deniz kirliliği sorunu ile karşı karşıya getirmiştir. 1980'lerde Muğla kıyılarında deniz sularının denize girilebilecek kadar temiz olduğu, günümüzde artan deniz kirliliği nedeniyle bu kıyılarda denize girme şansının neredeyse ortadan kalktığı görülmektedir (Kozak vd., 2014: 96). Özellikle kurvaziyer turizm amaçlı deniz araçları ve gemilerden boşaltılan atıklar, deniz suyundaki oksijen miktarının azalmasına ve su kirliliğine yol açmaktadır (Boyacıoğlu, 2013: 126). Plansız gelişen günübirlik göl turizmi etkinlikleri nedeniyle hassas doğal ortamlara sahip göllerde de su kirliliği meydana gelmektedir. Salda Gölü'ne günübirlik ziyarette bulunan binlerce kişi, göl suyunun ve çevresinin kirlenmesine neden olmaktadır (Ceylan ve Bulut, 2019). Turizm bölgelerinde yaz sezonunda artan nüfus, otellerde ve yazlık konutlarda şebeke sularının yoğun olarak tüketilmesini ve atık su miktarının artmasını beraberinde getirmektedir.

Turizm endüstrisi, turizm altyapısının inşası ve bakımı sırasında, kurvaziyer ve tekne turu gibi rekreasyonel faaliyetlerle su kalitesi etkilemektedir. Yoğun sezonlarda turizmin mevcut kanalizasyon arıtma tesisleri üzerindeki baskısı artmakta ve bu tür alanlarda taşmalar görülebilmektedir. Kanalizasyon atıkları ile beslenen kabuklu balıkların yenmesi ya da bu tür kirli sular ile doğrudan temas edilmesi sonucu çeşitli hastalıklar ortaya çıkmakta ve bu durumlar insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir (Seabloom vd., 1989: 1; GhulamRabbany vd., 2013: 120).

Katı Atık Kirliliği: Turistik faaliyetlerin yoğun olduğu ve doğal çekiciliklere sahip bölgelerde atıkların bertarafı ciddi bir problem olmaktadır. Örneğin Karayipler'deki yolcu gemilerinin her birinin her yıl 70 bin tondan fazla çöp ürettiği tahmin edilmektedir. Bu katı atık ve çöpler, kıyıların ve deniz suyunun fiziksel görünümünü bozabilmekte ve deniz canlılarının ölümüne neden olabilmektedir (UNEP, 1997; GhulamRabbany vd., 2013: 120). Başka bir deyişle, turizm bölgelerinde yakın dönemlerde önem kazanan ve bir problem haline gelen sorunlardan birisi de katı atık maddelerdir. Sahil kenarlarında, tarihi eserler arasında ve piknik yapılan yerlerde biriken katı atıklar, büyük çöp yığınlarını oluşturabildiği görülmektedir. Örneğin Alpler gibi dağlık alanlardaki turistik tesislerin çöplerini vadilere atması, çöplerin birikmesine yol açmakta, aynı zamanda bunların kaldırılmalarındaki güçlükleri de gündeme getirmektedir (Özgüç, 2007: 175). Nitekim dağlık bölgelerde trekking yapan turistler, büyük miktarda katı atık üretmekte; oksijen tüplerini, çöplerini ve hatta kamp malzemelerini dağdan inerken geride bırakmaktadırlar (GhulamRabbany vd., 2013: 120). Piknik yapma gibi etkinlikler sonrasında çevreye bırakılan atıkların yanı sıra, otel ve restoran gibi işletmelerin atıkları da birçok hastalık ve kirlilik

dâhil çevre bozulmalarına neden olabilmekte ve bu alanların çekiciliğini kaybetmesine yol açabilmektedir (Inskeep, 1991: 344-347; Demir ve Çevirgen, 2006: 89). Örneğin Artvin-Kafkasör yöresinde yapılan festival etkinliklerinde 8607 kişinin ve 2454 aracın alana giriş yaptığı, 360 çadırın alanda kurulduğu ve kişi başına düşen çöp miktarının 1053 kg olduğu tespit edilmiştir. Festival alanındaki tesis yetersizliği ve alanın aşırı kalabalık tarafından kullanılması çevreye zarar vermiştir (Yüksek vd., 2008; Atabey, 2019: 42). Günübirlik rekreasyonel amaçlı kullanılan mesire alanları ve sayfiye yerleri, piknik ve kamp etkinlikleri sonrasında katı atıklarla en çok kirletilen alanlar olmaktadır. Belediye hizmetinden yoksun doğal alanlarda; plastik bardak, plastik şişe, içki şişesi, peçete, ıslak mendil, bebek bezi, kola tenekesi, sigara izmariti, çekirdek kabuğu, karpuz ve salatalık kabuğu yerlere saçılmış kirleticiler olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca kıyı bölgelerindeki ilçe ve belde belediyelerinin yaz dönemlerinde sokak kenarlarında biriken çöpleri zamanında toplamaması, koku kirliliğine ve sivrisinek gibi insana rahatsızlık veren haşerelerin çoğalmasına neden olmaktadır. Çöp konteynırlarının düzenli olarak boşaltılması ve ilaçlanmasının yanında, turistik işletmelerin ve yazlık konut sahiplerinin çöp bırakma-toplama saatleri dışında sokaklara çöp bırakması da kirliliğin artmasına neden olmaktadır.

Flora ve Fauna Üzerindeki Etkiler: Turizme bağlı olarak bir bölgede yaban yaşamının ortadan kaldırılması, bitki ve hayvanların rahatsız edilmesi, gürültü ve tıkanma gibi hususlar da görülmektedir (Özgüç, 2007: 176). Kolayca bozulabilen çevrenin turistler tarafından aşırı kullanılmaları, ekolojik hasarlara neden olabilmektedir. Örneğin park ve korunan alanlarda bitkilerin koparılması, ağaçların dağcılar ya da kampçılar tarafından ateş yakmak için kesilmesi ve ağaçların fazla kullanılmasından dolayı bölgede erozyon oluşabilmektedir (Inskeep, 1991: 344-347; Demir ve Çevirgen, 2006: 89). Örneğin Türkiye'de Altındere Milli Parkı, rekreasyonel amaçlı yoğun ziyaretçi baskısı ile karşı karşıyadır. Korunan alanın yoğun kullanımı, milli parkta ormanın önemli miktarda tahrip edilmesine neden olmuştur. Bu durum, milli parkta yaşayan yaban hayvanlarının yaşam alanlarını daraltmış ve ekolojik dengenin bu alan içinde bozulması sonucu, milli parktaki doğu ladini ağacına zarar veren *dendroctanus micans* adlı bir böcek türemiştir (Doğanay, 2003; Ceylan, 2019: 350). Aynı yolu tekrar tekrar kullanan turistlerin bitki örtüsünü ve toprağı çiğnemesi sonucunda, biyoçeşitlilik kaybı ve diğer etkiler de turistik alanlarda görülebilmektedir. Turistlerin genelde patika dışına sapması nedeniyle; bitki örtüsünü ezme, bitki saplarını kırma, toprak gözenekliliğini azaltma ve toprak erozyonu gibi etkiler alanda oluşabilmektedir (www.unepie.org/tourism/; Ghulam-Rabbany vd., 2013: 123). Kıyı bölgelerinde ikinci konutların[8] inşasında

8 İkinci konutların çevresel ve mekânsal etkileri için ayrıca bkz. Ceylan, 2021.

çam ve zeytin ağaçlarının yoğun bir şekilde kesilmiş ve kıyıların beton ikinci konutlar ile doldurulmuş olması, turizmin bitki örtüsü tahribindeki en büyük etkilerinden birisidir.

Kıyılarda Yapılaşma: Doğal habitat ve ekosistem; turistik altyapı çalışmaları, kıyı turizmi etkinlikleri, kurvaziyer endüstrisi ve rekreasyonel tekne turları nedeniyle zarar görebilmektedir. Turistik tekne ve gemilerin pervaneleri deniz içerisindeki bitkilere zarar verebilmektedir. Sulak alanlar; marina, yol ve havalimanı gibi turistik altyapıları inşa edebilmek için yok edilmektedir (Andereck, 1993: 29). Örneğin Jamaika'da 700 dönümün üzerindeki sulak alan, turizmin gelişimi için 1960'larda yok edilmiştir (Bacon, 1987: 105-106). Atlantik City ve Miami kıyılarında uzanan yüksek katlı otellerin kıyıların görünümünü etkilediği ve şehrin mimari dokusunu bozduğu bilinmektedir (Mathieson ve Wall, 1982). Marina ve dalgakıranların inşa edilmesi, akıntılarda ve kıyı şeritlerinde değişikliğe neden olmaktadır. Filipinler ve Maldivler'de tatil binalarının inşası için yapılan dinamitleme ve mercan madenciliği, hassas mercan resiflerine zarar vermiş ve balıkçılığın tükenmesine neden olmuştur (Hall, 2001). İnşaat yoğunluğu ve geniş asfaltlama çalışmaları habitatların yok olmasına ve (deniz kaplumbağlarının yuva yapmasında) kara-deniz bağlantısının bozulmasına neden olabilmektedir. Kırılgan bir ekosisteme sahip olan mercan resifleri, turistik yapılaşma ve turistik aktivitelerden (şnorkel, tüplü dalış, yatçılık, tekne turları, spor balıkçılığı vb.) zarar görebilmektedir. Patlayıcılarla balık avlama, kanalizasyondan kaynaklanan kirlilik, gemilerin karaya oturması, aşırı balık avlama, turist ve dalgıçlar tarafından çiğneme (ayak izi) gibi durumlar, mercanları tehdit etmektedir (Hall, 2001; GhulamRabbany vd., 2013: 121-123).

Kıyı bölgelerinin turistler tarafından daha çok ve öncelikli olarak tercih edilmesi, kıyılarda turistik yapıların daha yoğun bir şekilde inşa edilmesine neden olmaktadır. Turizmin kıyılarda hızlı ve kontrolsüz gelişimi, kıyılarda çarpık kentleşmenin ve çevresel tahribatların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ormanların azalması, tarım alanların ve kırsal alanların yok olması, aşırı kentleşme, aşırı nüfus artışı sonucu görülen su, hava ve toprak kirliliği, turizm destinasyonlarındaki çevresel problemlerdir (Tuna, 2014: 158). Kıyılardaki turizm faaliyetlerindeki artış, kıyılardaki kumsalları ekonomik bakımdan çok çekici hale getirmekte, ancak kumsalların çevresine yığılan turizm yatırımları, kumsalların özelliklerini hızla yitirmesine neden olmaktadır (Tekeli, 2014; 255). Başka bir deyişle, kıyı turizmine bağlı olarak çevrenin sürekli yapılaşması, turizmdeki bir diğer çevresel sorunu oluşturmaktadır. Kıyıların betonlaşması, topografya ve biyolojik türler üzerinde uzun süreli ve olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Örneğin İspanya kıyılarındaki balıkçı köylerinin kötü planlanmış otel ve apartmanlarla dolması, kıyıların betonlaşmasına örnek olarak verilebilir

(Özgüç, 2007: 174-175). Türkiye'nin özellikle Ege Denizi güneyi ve Batı Akdeniz kıyılarında yapılan turizm faaliyetleri, plansız gelişmeye, kırsal yerleşmelerin kentleşmesine, orman ve tarım alanlarının yapılaşmasına, doğa anıtı sayılması gereken kıyı jeomorfolojine ait aşınım ve birikim şekillerinin tahribine neden olmaktadır (Doğaner, 2001: 33). Geniş turizm alanlarını içeren Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşan kontrolsüz çarpık yapılaşma ve bölgede turizmin plansız gelişimi, sadece doğal alanları yok etmekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel varlıklara yönelik tahribatı da giderek artırmaktadır (Kozak vd., 2014: 100).

Ziyaretçi Yoğunluğunun Doğal Çevre Üzerindeki Baskısı ve Gürültü Kirliliği: Günümüzde yıllık 1,8 milyara varan uluslararası turist sayısının (UNWTO, 2023a) gelecekte daha da artacağı tahmin edilmektedir. Sonuç olarak bunun çevresel bir çıktısının olması da kaçınılmazdır: Yaz dönemlerinde turizm nedeniyle, karayollarında trafik yoğunluğu görülmektedir. Tatil dönemlerinde ve yaz sezonunda turizm bölgelerine binlerce insanın gelmesi, "*şehirlinin kırı istilası*" olarak nitelendirilmektedir. Zirai ürünlerin tahrip edilmesi, orman yangını, tarihi eserlere zarar verilmesi, otopark sorunu, park ve doğal alanlarda artan katı atıklar gibi çevre üzerinde insan baskını görebilmek mümkün hale gelmektedir. Ziyaretçilerin ayaklarıyla toprağı çiğnemesi, sıkıştırması, bozması ve toprak kaybı oluşturmasının yanı sıra; ağaç ve bitkilerin köklerini öldüren yüzlerce insan ayağı ve otomobil tekerleğinin etkisi turizm alanlarındaki çevresel tahribatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıyılardaki kitlesel tahribat yanında, doğal güzellik alanlarında ve dağlarda da, örneğin Avrupa'nın en önemli kış sporları alanı olan Alplerde, bu tür birçok sorun ortaya görülmektedir. Yüzlerce kilometre karelik orman alanı; kayak pisti, teleferik, bina ve yol yapmak için ortadan kaldırılmıştır. Özellikle kış olimpiyatları şeklindeki büyük organizasyonlar, dağlardaki tahribatı daha da artırmaktadır. Örneğin Fransız Alplerinde Albertville'de (Savoy bölgesi) 1992 Şubat döneminde yapılan kış olimpiyatlarında, 60 ülkeden 2 bin atlet ve 2 milyon izleyici için yapılan çevresel bozulmalar şu şekildedir: 10 noktada yapılan yarışmaların hazırlıkları için yüzlerce km yol yapılmış, bir milyon m^3 toprak yerinden alınıp taşınmış, 30 ha'da ağaçların kesilmesi ve 320.000 m^3'ten fazla beton dökülerek alanın yapılaştırılması ortaya çıkmıştır (Keating, 1991; Özgüç, 2007: 174). Nepal'de yer alan Sagartmatha Milli Parkı'nda turist sayısının yüksek olması, izleme ve yönetim stratejilerindeki eksiklikler ile yerel ve ulusal yönetim politikalarındaki eksikliklere bağlı olarak ortaya çıkan çöp yığınları ve ormansızlaşma dikkat çekmektedir. Nepal'de doğa yürüyüşüne yönelik yapılan turizm faaliyetlerine talebin artması ile birlikte Katmandu'nun nüfusu artmıştır. Yoğun talebi karşılayabilmek için otellerin inşa edildiği ve yemek pişirirken odun kullanıldığı için ormanların azaldığı, sonucunda sel ve heyelan olaylarının sayısında artış olduğu belirlenmiştir.

Ayrıca aşırı kullanım nedeniyle yürüyüş yolları zarar görmüştür. Kenya'da yapılan safari faaliyetleri ise, doğal yaşamı etkilemiş; yaban yaşam alanlarının zarar görmesine, beslenme kaynaklarının azalmasına neden olmuştur. Çita gibi bazı hayvan nüfuslarında da azalma olduğu kaydedilmiştir (Nepal, 2000). Aşırı yapılaşma ve arazi bozulması sorununu, birçok turistik bölge gibi, İspanya'nın Mayorka ve Balearic adaları da yaşamaktadır. Bölgeyi ziyaret eden turistlerin, bu duruma ilave olarak, gürültü ve trafik gibi çevre sorunlarından da rahatsız oldukları yapılan araştırmalarda tespit edilmiştir (Alegre ve Garau, 2010: 61-62; Atabey, 2019: 42). Turizm işletmelerinin yoğun olduğu birçok bölgede toprak kirletilmiştir. Aşırı nüfus artışıyla beraber verimli topraklar üzerinde plansız yerleşim ve turistik yapılar ortaya çıkmıştır. Örneğin Karayipler'de plajda ekosistem kaybolmuş, Kenya'da bataklıklar otel yapımı için kurutulmuş, Londra ve Malta'da geniş tarım alanları havaalanı için kullanılmış, Avrupa Alpler'inde ve Himalayalar'da turistik işletmeler için ormanlar yok edilmiştir (Holden, 2002; Boyacıoğlu, 2013: 126).

Turizm yoğunluğu; arazi kullanımı üzerinde hızlı bir değişimin görülmesine, çevre kalitesinin bozulmasına, tarım topraklarının kaybedilmesine neden olmaktadır. Ayrıca turizmin kontrolsüz gelişimi; bitkilerin tahribine, kıyıların estetik dokusunun bozulmasına ve kanalizasyonun kapasitesi üzerindeki kirli atık suların denize boşaltılmasına ve tarihi alanların tahrip edilmesine neden olmaktadır (Tuna, 2007: 17; Bozkurt, 2012: 18). Başka bir deyişle, turizmin plansız gelişmesinin bir sonucu olarak, turizm bölgelerinde artan nüfus ve aşırı yapılaşmalar, başta kıyılar olmak üzere bütün su kaynaklarını kirletmektedir. Turizmin gelişmesi için ormanların tahribi, inşaat ve ulaştırma yatırımları, ormanlık alanlarda turizm aktivitesi olarak avlanma faaliyetleri bitki örtüsüne ve yabani hayvanlara zarar vermektedir. Kıyılardaki turistik tekneler ve yatlar, tekne barınakları ve gezinti yolları deniz hayvanlarının neslinin tükenmesine yol açmaktadır (Kozak vd., 2014: 97). Örneğin 1980'lerden günümüze doğru Muğla'da görülen turizme yönelik plansız ve düzensiz yapılaşma, orman ve tarım alanlarının betonlaşmasına neden olmuştur. Yüksek ve büyük bir komplkeste inşa edilen turizm tesisleri, uygunsuz mimarisiyle birlikte bulunduğu doğal çevreyi bozduğu görülmektedir. Akdeniz ve Ege bölgesi kıyılarında görülen ikinci konutlar ise, doğal çevrenin tahribi ve kirlenmesinde başı çekmektedir (Kozak vd., 2014: 96).

Uçak, helikopter, araba ve otobüs gibi araçların yanı sıra, kar motosikletleri ve jet-ski gibi eğlence araçlarından kaynaklanan gürültü kirliliği modern yaşamda görülen sorunlardır. Gürültü eşiğinin aşılması, insanlarda rahatsızlık, stres ve işitme kaybına ve özellikle hassas alanlarda yaban hayatının gürültüden olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır (www.unepie.org/tourism). Turistik faaliyetlerden kaynaklı gürültülerin vahşi yaşamı

rahatsız etmesi, yaban hayvanlarının beslenme alışkanlıklarını ve yaşam alanlarını değiştirmesine neden olabilmektedir. Turistlerin geride kalan çöpleri, yabani hayvanların bu tür çöp alanlarına gelmesine ve beslenme kalıplarının değişmesine neden olabilmektedir. Turist ayak izi ve turistik arazi (off-road) araçları ile doğal habitat değiştirilmektedir (Mathieson ve Wall, 1982: 109; GhulamRabbany vd., 2013: 120). Örneğin Dalyan'da göl ile denizi birbirine bağlayan kanaldaki motorlu tekne trafiği doğal yaşama rahatsızlık vermekte, tekneler sazlıkları tahrip etmekte ve gürültü kirliliği oluşturmaktadır (Kaya vd., 2011). Göreme'de ATV ve jiplerle yapılan rekreasyonel amaçlı turlar da doğal miras alanlarına (topografyaya) zarar vermekte, alanda hava ve gürültü kirliliği oluşturmaktadır (Ceylan, 2022). Zion Kanyonu Milli Parkı'nı her yıl 2,5 milyon insanın ziyaret etmesi ve bu ziyaretçilerin yarısının parkta araba kullanması, milli parkı olumsuz yönde etkilemektedir. Bir yaz günü kanyon içinde 2 bin araç görülebilmekte; bu durum da tıkanıklık, hava kirliliği ve bitki tahribi gibi sorunlara neden olabilmektedir (Sidles, 1997: 17; GhulamRabbany vd., 2013: 123-124).

SONUÇ

Endüstri döneminin dev fabrikalarında kitlesel ve seri mal üretimi için yoğun kaynak kullanımı, çevresel sorunların zirve yapmasına neden olmuştur. Modern dönem olarak bilinen Endüstri Devri, üretimin çevresel çıktılarını oldukça geç fark etmiştir. Ancak 1970'lerden sonra post-endüstriyel dönemin tüketim toplumunun çevresel odaklı olduğu, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm kültürünü benimsediği görülmektedir. Dünya nüfusunun hızla artması, artan kentleşme, sanayileşme ve fosil enerji kaynaklarının tüketiminin yanı sıra turizm sektörünün de çevrenin kirlenmesinde neden olduğu bilinmektedir. Bir hizmet sektörü olan turizme katılan insan kitleleri, çevresel kirliliği kaçınılmaz kılmaktadır. İnsanların konaklama ve yeme-içme hizmetlerinde katı ve sıvı atık oluşturması, ulaşım hizmeti alırken hava kirliliğine neden olması, sektörün çevresel kirlilik ile ilişkisini gözden geçirmesine neden olmaktadır. Nitekim turizmin sürdürülebilir anlayışta yapılmasının arzulanması ve buna yönelik çevre dostu yeşil uygulamalar, doğa temelli turizm ve çevreci turistin ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Başka bir deyişle, dünyada yaşayan yaklaşık 8 milyar insanın 1,8 milyarının yıl içerisinde turizm amacıyla mekânsal bir hareketlilik göstermesi, turizm olayının küreselleştiğini (uluslararasılaştığını) göstermektedir. Farklı ülkeleri ve bölgeleri görme ve farklı deneyimler edinme ve tüketme çılgınlığı, postmodern toplumların artık yaşadığı yerde uzun bir süre tutulamamasına neden olmaktadır. Bu kalabalık kitlelerin turizm bölgelerine taşınması sırasında havayolu, demiryolu ve karayolunun yoğun olarak kullanılması, turizmin hava kirliliğine ve küresel ısınmaya etkisinin tartışılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Turistlerin çok uzak destinasyonları tatil için seçmesi, uluslararası seyahatlerde havayolunu önce-

likli kullanmasına neden olmaktadır. Milyarları bulan turist hareketliliğini demiryolu ve denizyolu ile kısa sürede taşımak mümkün olamayacağı için, havayolu ulaşımı turizmde öne çıkmaktadır. Ancak artan hava trafiğine bağlı olarak uçakların atmosfere vermiş olduğu kirletici gazlar, küresel ısınmayı artırması ile dikkatleri üzerine çekmektedir. Turistin transferinde kullanılan karayolu taşıtlarının (tur otobüsü, dolmuş, taksi, atv, jip vb.) fosil enerji kaynakları ile çalışması, atmosferde sera etkisi oluşturan zehirli gazların birikimini hızlandırmaktadır.

Kıyı turizm bölgelerinde golf sahalarının sulanmasında kaynak suların kullanılması, otel havuzlarında ve otel odalarında yoğun su tüketimi, otellerin kanalizasyon atıkları ve katı (çöp) atıkları tonlarca miktara varan boyutlarda ifade edilmektedir. Turist bölgeye döviz getirmekte, ancak doğayı ve kaynakları tüketerek ve kirleterek geri dönmektedir. Turist tarafından kirletilen otel odalarının ve kullanılan havluların temizlenmesi kısa ve kolay bir durum iken, kirletilmiş ve bozulmuş bir çevrenin tekrar kazanılması mümkün olmamaktadır. Bu nedenle turizmin ekonomik yönü için milyonlarca turisti bölgeye çekmek yerine, çevreye duyarlı kaliteli turistin (ve çevreye duyarlı sorumlu turistin) bölgeye getirilmesi amaçlanmalıdır.

Gelecek dönemlerde iç turizme katılan kişi sayısının daha da artacağı düşünüldüğünde, turizm bölgelerinin daha fazla insan baskısı ile karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Plansız ve kontrolsüz gelişen turizm bölgelerinde görülen ziyaretçi yoğunluğu, doğal çevre üzerinde hava, su, toprak ve gürültü kirliliğini daha da artıracağı söylenebilir. Kitle turizmi anlayışından vazgeçilerek, taşıma kapasitesi gözetilerek, bir planlamaya dayalı olarak ve sürdürülebilir turizm anlayışı ile turizm hizmetinin verilmesi amaçlanmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler, turizmin ekonomik etkisini gözetirken, ekolojik kaygıyı göz ardı etmemesi ve döviz uğruna çevresel tahribatları görmezlikten gelmemesi gerekmektedir. Planlamaya dayalı olmayan yapılan günübirlik turizm etkinlikleri, coğrafi ortamın kötüleşmesine daha da artıracaktır. Doğal coğrafi yapılar olmadan turizmin sürdürülebilirliğini düşünmek imkânsız olacağı için, çevresel hassasiyet gözetilerek, turizm ile çevre arasındaki denge planlamaya dayalı olarak yeniden kurulmalıdır.

Kaynakça

Aksatan, M. (2014). "Sürdürülebilir Turizm ve Doğal Miras" İçinde (Edt: M. Kozak), Sürdürülebilir Turizm. Ankara: Detay Yayıncılık.

Albuz-Pehlivan, N. (2011). "Turizm ve Çevre İlişkisi" İçinde (Edit.: B. Kınacı, N. Albuz-Pehlivan, G. Seyhan). Turizm ve Çevre (Çevre Koruma). Ankara: Pegem Akademi.

Alegre, J., Garau, J. (2010). Tourist Satisfaction and Dissatisfaction, Annals of Tourism Research, 31(1), 52-73.

Andereck, Kathleen L. (1993). The Impacts of Tourism on Natural Resources. Parks and Recreation, 28(6), 26- 32.

Ansiklopedik Çevre Sözlüğü (2001). "Çevre" Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayını.

Atabey, S. (2019). "Turizmin Doğal Çevre Üzerine Yarattığı Sorunlar" İçinde (Edt.: A. Türker, G. Özaltın-Türker), Güncel Turizm Sorunları. Ankara: Detay Yayıncılık.

Atalay, İ. (2008). Ekosistem Ekolojisi ve Coğrafyası. İzmir: META Basım Matbaacılık.

Bacon, Peter R. (1987). Use of Wetlands for Tourism in the Insular Caribbean. Annals of Tourism Research, 14, 104-117.

Boyacıoğlu, E. Z. (2013). "Turizm İşletmelerinin Çevresel Etkileri" (Edt.: Ş. Aydın-Tükeltürk, M. Boz) Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler. Ankara: Detay Yayıncılık.

Bozkurt, Y. (2012). Çevre Sorunları ve Politikaları: Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Çevre Politikalarının Dönüşümü. Bursa: Ekin Yayınevi.

Brown, L.R. (2004). Eco-economy: Building an Economy for the Earth, http://www.earth-policy.org/Books/chap04.PDF (Erişim: 03.09.2009).

(CE) Commission of the European Communities, Directorate General XXI-II-TourismUnit. (1993) Taking Account of Environment in Tourism Development, Brusseles.

Ceylan, S. (2019). "Doğal Kaynak Yönetimi ve Sürdürülebilir Turizm", İçinde (Edt: Oğuz Türkay, İsmail Çalık) Sürdürülebilir Turizm: Gösterge Geliştirme ve Ölçme Yaklaşımı. Ankara: Detay Yayıncılık, s.334-356.

Ceylan, S. (2021). Kırsal Mekânın Dönüşümünde İkinci Konutların Etkisi: Pelitköy-Burhaniye. Ankara: Gece Kitaplığı.

Ceylan, S. (2022). Rekreasyonel Amaçlı Yapılan ATV ve Jip Turlarının Göreme (Nevşehir) Üzerindeki Baskısı, Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD), 6(2), 49-65.

Ceylan, S., Bulut, İ. (2019). Salda Gölü Özel Çevre Koruma Bölgesinde Turizm Baskısı, Koruma ve Sürdürülebilirlik, Türk Coğrafya Dergisi, 73, 79-89.

Ceylan, S., Bulut, İ. (2022). "Küresel İklim Değişikliğini Turizm Sektörü Üzerinden Değerlendirme" İçinde (Edt.: Erdil Durukan, Burak Alkan, Sema Sağlık) Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmalar I. Ankara: Gece Kitabevi.

Ceylan, T. (2001). Turizm ve Sürdürülebilir Gelişme, Anatolia, Yıl:12, Ankara.

Ceylan, Y. (2019). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Turizmde Eko Etiketler, Turizm Ekonomi ve İşletme Dergisi, 1(1), 65-80.

Chiras, D.D. (1994). Environmental Science, Action for a Sustainable Future (4th Edition). California: The Benjamin/Cummings Publishing Company.

Çeken, H. (ed.) (2016). Sürdürülebilir Turizm Temel Kavramlar ve İlkeler. Ankara: Detay Yayıncılık.

Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 23(2): 91-115.

Demir, C., Çevirgen, A. (2006). Turizm ve Çevre Yönetimi: Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Dilek, S. E. (2016). "Turizm ve Çevre: Kavramsal Çerçeve" İçinde (Edt.: N. Koçak) Sürdürülebilir Turizm Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Doğanay, S. (2003). Coğrafi Özellikleri Açısından Altındere Milli Parkı, Doğu Coğrafya Dergisi, 8(10), 43-64.

Doğaner-Gönel, F. (2013). Kalkınma Ekonomisi (II. Baskı). Ankara: Efil Yayınevi.

Doğaner, S. (2001). Türkiye Turizm Coğrafyası. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Duru, B. (2007). "Avrupa Birliği Çevre Politikası" İçinde (Der.: Ç. Erhan, D. Senemoğlu) Avrupa Birliği Politikaları. Ankara: İmaj Yayınevi.

Edgell Sr, D. L., DelMastro Allen, M., Smith, G., Swanson, J. R. (2008). Tourism Policy and Planning. Boston: Butterworth-Heinemann.

Enz, C. A., Signav, J. A. (1999). Best Hotel Environmental Practices, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 40(5): 72-77.

Erdoğan, N. (2003). Çevre ve (Eko)Turizm. Ankara: Erk Yayın ve Dağıtım.

Erdoğan, N. (2010). Ekoturizmin ve Doğa Temelli Turizmin Geldikleri Noktadaki Kavramsal Çerçeve, TOD-EG Türkiye Ormancılar Derneği Ekoturizm Çalıştayı, 20-22.05.2010, Ankara.

Garipağaoğlu, N. (2011). Türkiye Ortam Sorunları Coğrafyası (Hava-Su-Toprak Ekosistemleri Açısından). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

GhulamRabbany, M., Afrin, S., Rahman, A., Islam, F., Hoque, F. (2013). Environment Effects of Tourism, American Journal of Environment, Energy and Power Research, 1(7), 117-130.

Goodall, B., Stabler, M.J. (1997). "Principles Influencing the Determination of Environmental Standarts for Sustainable Tourism" (Ed. M.J. Stabler) Tourism

and Sustainability Principles to Practice. New York: CAB International.

Görmez, K. (2010). Çevre Sorunları (Geliştirilmiş 2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Güleç Solak, S., Sürmeli, İ. (2015). Hükümet Programları ve Kalkınma Planları Ekseninde Çevre Politikası Analizi, Yasama Dergisi, 30, 22-43.

Güler, Ç., Tekbaş, Ö.F., Vaizoğlu, S.A. (2001). Turizm ve Çevre Sağlığı, Standart Dergisi, 40(480), 22-26.

Gündüz, T. (2004). Çevre Sorunları (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitapevi.

Güney, E. (2004). Çevre Sorunları. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Gürmeriç-Ergül, F.Z. (1997). İktisat-Çevre İlişkileri ve Türkiye'nin Çevre Sorunları, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Gürpınar, E. (1998). Çevre Sorunları (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.

Hall M.C. (2001). Trends in Ocean And Coastal Tourism: The End of The Last Frontier?, Ocean &Coastal Management, 44, pp. 601-618.

Holden, A. (2002). Environment & Tourism. Florensa: Routledge.

Inskeep, E. (1991). Tourism Planning. An Integrated and Sustainable Development Approach, New York: Van Nostrand Reinhold.

Kahraman, N., Türkay, O. (2017). Turizm ve Çevre. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kaya, L. G., Aslan, F., Yılmaz, B. (2011). Muğla-Dalyan Turizminin Özel Çevre Koruma Bölgesi Üzerine Etkileri, İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(3), 255-266.

Keating, M. (1991). "Bad Sports" The Geographical Magazine, 12, 26-28.

Keleş, R., Hamamcı, C. (1997). Çevrebilim. Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R., Hamamcı, C. (2002). Çevrebilim (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R. (2016a). "İnsan Çevre Toplum" İçinde (R. Keleş) İnsan Çevre Toplum. Ankara: İmge Kitapevi.

Keleş, R. (2016b). "Çevre ve Siyaset" İçinde (R. Keleş) İnsan Çevre Toplum. Ankara: İmge Kitabevi.

Kızılırmak, İ. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki Turizm İşletmelerinde Çevre Korumaya Yönelik Uygulamalar: Amacı ve Önemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 1-12.

Kirk, D. (1996). Environmental Management for Hotels: A Student's Handbook, Buttervvorth Heinenmenn, Musselburgh.

Koçak, N. (ed.) (2016). Sürdürülebilir Turizm Yönetimi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N., Akdoğan, M. (1996). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar. Turizm Ba-

kanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, Planlama Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Kozak, M. (ed.) (2014). Sürdürülebilir Turizm Kavram ve Uygulamalar. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N., Kozak, M. A., Kozak, M. (2014). Genel Turizm İlkeler Kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık.

Küçükaltan, D. (1997). Trakya Ekonomisi İçin Bir Bölgesel Kalkınma Modeli: Kırsal Turizm, Ulusal Bölge Planlama Kongresi Bildiriler I, İzmir: Pro-Ofset.

Lickorish, L.J., Jenkins, L. (1997). An Introduction to Tourism. Oxford: Butterworth-Heinemann, A Division of Read Education and Professional Publishing.

Mathieson, A., Wall, G. (1982). Tourism: Economic, Physical and Social Impacts. New York: Longman House.

Manning, E. W., Dougherty, T. D. (1995). Sustainable Tourism, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 36(2), 29-42.

Middleton, V.T.C., Hawkins, R. (1998). Sustainable Tourism: A Marketing Perspective, Butterworth-Heinemann, Oxford.

Mihalic, T. (2000). Environmental Management of a Tourist Destination: A Factor of Tourism Competitiveness, Tourism Management, 21(1), 65-78.

Nepal, S.K. (2000). Tourism in Protected Areas the Nepalese Himalaya, Annals of Tourism Research, 27(3), 661-681.

Ökmen, M. (2003). Kent, Çevre ve Globalleşme. İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Ökmen, M. (2010). "Mekân-Ekosistem-Çevre-Ekoloji-Çevrebilim: Kavramsal Tartışma" İçinde (Edt.: U. Yıldırım) Çevre Sorunları Üzerine Güncel Yazılar. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Öncüer, M.E., Yılmaz, B.S. (2005). Küreselleşme ve Bilgi Teknolojilerinin Turizm Endüstrisindeki Etkileri" http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=576 (Erişim: 19.07.2005).

Özdek, Y. (1993). İnsan Hakları Olarak Çevre Hakkı. Ankara: TODAİE Yayını.

Özhan, L. (1991). Türkiye'de Turizm ve Çevre Politikaları" Turizm ve Çevre Konferansı (3-5 Ekim 1990). Ankara: TÇSV Yayını, Önder Matbaa.

Özgüç, N. (2007). Turizm Coğrafyası: Özellikler ve Bölgeler. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Pierce, J. J., Weiner, R. F., Vesilind, P.A. (1998). Environmental Pollution and Control (Fourth Edition). USA: Butterworth-Heinemann.

Sağır, H. (2020). "İnsan Çevre Dengesinin Değişmesine Yol Açan Ekonomik Etkenler" İçinde (Edt.: H. Sağır) Ekolojik Kriz ve Küresel Çevre Sorunları. Beta Basım Yayım.

Seabloom, R.W., Plews, G., Cox, F. (1989). The Effect of Sewage Discharges from Pleasure Craft on Puget Sound Waters and Shellfish Quality. Washington State Department of Health. United States Environmental Protection Agency.

Serim, N. (2016). Çevre ve Doğal Kaynaklar Ekonomisi. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Sidles, Darla. (1997). Changing the Way People Use Parks. Natural Resource Year in Review, Planning and Preservation. National Park Service.

Sümer, G. (1970). Kent Planlamasına Giriş ve Çevre Kavramı, Ankara: ODTÜ Yayın No: 14.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2023). "Çevre, İklim Değişikliği ve Suya Dair Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" https://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa#:~:text=3%2D14%20Haziran%201992%20tarihleri,a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1ndan%20%C3%B6nemli%20bir%20ad%C4%B1m%20olmu%C5%9Ftur. (Erişim: 01.03.2023).

Tekeli, İ. (2014). Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Teng, C.C., Horng, J.S., Hu, M.L., Chien, L.H., Shen, Y.C. (2012). Developing Energy Conservation and Carbon Reduction Indicators for the Hotel Industry in Taiwan. International Journal of Hospitality Management, 31(1), 199-208.

The Development Research Center, (2018). "Environmental Impacts of Tourism" http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/envi/one.html (Erişim: 29.07.2018).

Toprak, Z. (1989). "Çevre Hakkı ve Yerel Yönetimler" İnsan Hakları Yıllığı, Cilt: 10-11, TODAİE, 1988-1989, Ankara.

Tourism and the Environment in Europe. (1995). An Introduction along with reports on some European projects in tourism, Tourism Division of the European Commission (DG XXIII), Alpenforschungsintitutgemn. GmbH Garmisch-Partenkirchen, Germany.

Tuna, M. (2014). "Turizm Gelişiminin Çevresel Etkileri" İçinde (Ed. M. Tuna) Turizm Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2606, AÖF Yayın No: 1574.

Türkay, O., Çalık, İ. (ed.) (2019). Sürdürülebilir Turizm: Gösterge Geliştirme ve Ölçme Yaklaşımı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Türkiye Çevre Sorunları Vakfı (1990). "Turizm ve Çevre" Haber Bülteni: Çevre: 49.1990 Eylül.

TÜSİAD, (2012). Sürdürülebilir Turizm. Yayın No: 2012-09/531, İstanbul: Sis Matbaacılık.

Uluğ, E. (2016). "Çevre Kirlenmesinin Boyutları" İçinde (Edt.: R. Keleş) İnsan Çevre Toplum: Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

UNEP (1997). Coastal Tourism in the Wider Caribbean Region Impacts and Best Management Practices.

UNWTO. (2023a). "EU Guidebook on Sustainable Tourism for Development" https://www.unwto.org/EU-guidebook-on-sustainable-tourism-for-development (Erişim: 18.02.2023).

UNWTO (2023b). "Tourism and the 2030 agenda for sustainable tourism" https://www.unwto.org/reports/from-crisis-to-transformation/agenda-2030.html

Vellas, F., Brecherel, L. (1995). International Tourism. London: Macmillan Press.

Wageningen University and Research, (2018). Tourism and natural resources. http://www.wur.nl/en/Education-Programmes/master/MSc-programmes/MSc-Leisure-Tourism-and-Environment/Read-more-about/Tourism-Natural-Resources.htm (Erişim: 29.07.2018).

Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2019, http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri.html (Erişim: 12.11.2019).

Yıldırım, U. (2010). "Çevreye Ekonomik ve Mali Yaklaşımlar" İçinde (Edt.: U. Yıldırım) Çevre Sorunları Üzerine Güncel Yazılar. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Yıldız, A. (2012). Çevre yönetimi uygulayan yeşil otel işletmelerinde yeşil müşteri deneyimi üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş., Yılmaz, M. (2009). Çevre Bilimi ve Eğitimi (2. Baskı). Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.

Yüksek, T., Cengiz, T., Yüksek, F. (2008). Doğal alanlarda festival etkinliklerinin koruma-kullanma açısından değerlendirilmesi: Kafkasör kültür, sanat ve turizm festivali örneği, Ekoloji, 17(67), 37-45.